

Rimantas Zizas

Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.: represiniai (teroristiniai) veiklos aspektai

Šio straipsnio tikslas – atskleisti sovietinio ginkluoto pogrindžio atsiradimo ir funkcionavimo aplinkybes Lietuvoje, ypač tas, kurios lėmė jo represinę veiklą, prievartos, smurto, teroro naudojimą; nušviesti istoriografijoje iki šiol beveik netyrinėtą sovietinių partizanų represinės veiklos aspektą – mėginimus įvykdyti aukštų vokiečių okupacinio režimo Lietuvoje pareigūnų (Lietuvos generalinio komisaro Adriano von Rentelno, Vilniaus apygardos komisaro Horsto Wulffo ir kt.) politines žmogžudystes (jų nužudymas būtų sukėlęs Lietuvos gyventojams didelį vokiečių atsakomųjų represijų pavojų), taip pat rengtus pasikėsinimus į gen. Povilą Plechavičių, iki šiol istoriografijoje neatskleistas net užsienyje garsiai nuskambėjusio žymaus stačiatikių dvasininko metropolito Sergijaus nužudymo 1944 m. aplinkybes (darant prielaidą, kad jį nužudė sovietiniai partizanai).

IVADAS

Vokietijos–SSRS karo metais nacių okupuotoje Lietuvoje veikė sovietinis pogrindis, jo ginkluota jėga – sovietiniai (raudonieji) partizanai. Jų veiklos istoriniai vertinimai yra sudėtingi, komplikuoti. Istorinėje lite-

ratūroje „partizanai“, „sukilėliai“ (lot. – „insurgentes“) apibrėžiami įvairiai. Apibendrintai „partizanus“ galima apibūdinti kaip organizuotą jėgą, nepriklausančią reguliariajai armijai, kovojančią prieš užnugarį teisingame kare su svetimšaliais agresoriais, siekiant politinių valstybingumo, laisvės ir nepriklausomybės tikslų. Partizaninių sąjūdžių ir karų esminis požymis – veikla vietos gyventojų labui, gyventojų daugumos ar žymios dalies parama ir palaikymas. Tuo partizanai skiriasi nuo politinio banditizmo ar terorizmo, kurie tokios paramos, politinės socialinės bazės visuomenėje neturi. Partizanai iš esmės skiriasi ir nuo diversantų, nors jų veiklos metodai gali būti labai panašūs. Diversantai iš anksto paliekami šalyje arba atsiunčiami per fronto liniją valstybinių struktūrų ir veikia jų naudai, jų veiklos esmės nekeičia tai, ar juos palaiko vietos gyventojai, ar ne.

Taigi sovietinius partizanus vadinti „partizanais“ ne visai teisinga, nors jų veikla Lietuvoje sovietinėje istoriografijoje apibūdinama kaip „visaliaudinis partizaninis judėjimas“. Šis „judėjimas“ Lietuvoje buvo inspiruojamas ir vadovaujamas iš sovietinio užnugario centrų, veikė kaip jėga SSRS kariniams ir politiniams tikslams pasiekti. Sovietinių partizanų kovos vokiečių

okupuotose sovietinėse teritorijose teisinis pagrindas buvo SSRS 1936 m. stalininė konstitucija, SSRS politinės vadovybės karo pradžioje priimti teisiniai aktai¹. SSRS 1940 m. okupuotose ir aneksuotose Baltijos valstybėse jų kovos tikslus išreiškia aiškios sovietinės vadovybės nuostatos: „Vienintelė teisėta valdžia Pabaltijyje yra tarybų valdžia“, „tik kova dėl Tarybų Lietuvos, Tarybų Latvijos, Tarybų Estijos, kova dėl visos Tarybų Sąjungos tautų broliškos šeimos ir pergalė prieš vokiškąją fašizmą“, kaip tariamą šių tautų „laisvės ir nepriklausomybės garantą“².

Tokie kovos tikslai absoliučiai Lietuvos visuomenės daugumai buvo svetimi ir nepriimtini, todėl sovietinis antinacinis pagrindis joje beveik neturėjo politinės atramos ir socialinės bazės. Nesiekęs tikrojo valstybingumo, nacionalinių valstybių atkūrimo, politinių laisvių ir demokratinio gyvenimo sovietinis pagrindis tapo visų nacionalinių antinacinių jėgų priešui, o ne sąjungininku. Nacionalinio pasipriešinimo jėgos sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyvių ne be pagrindo vadino „banditais“, „diversantais“, „desantininkais“, „teroristais“ ir kt. Iš tikrųjų sovietinis partizaninis „judėjimas“ ir jo organizacinės struktūros Lietuvoje turėjo ryškių diversinės, teroristinės organizacijos bruožų.

Kita vertus, reikia atsižvelgti į Antrojo pasaulinio karo laikotarpio konkrečios istorinės situacijos prieštaravimus ir aplinkybes. Sovietiniai partizanai Lietuvoje aktyviai kovojo su nacizmu, nešusiu tautoms rasizmą, priespaudą, žūtį, nusikalstamą ideologiją (nors jie patys atstovavo kitai – nusikalstamai stalininei totalitarinei santvarkai). Ypatingą vaidmenį sovietinis pagrindis atliko visuotiniam sunaikinimui (genocidui) pasmerktų Lietuvos žydų gyvenime; žydams sovietinių partizanų būriai buvo viena iš nedaugelio, reali išlikimo galimybė. Šie būriai

teikė prieglobstį ir galimybę dalyvauti antinacinio pasipriešinimo kovoje (kuri buvo europinio masto visuomeninis reiškinys) ir kitiems nacių okupacinio režimo terorizuojamiems žmonėms. Taigi atsižvelgiant į šį aspektą ir platesnį istorinį kontekstą, sovietinius partizanus Lietuvoje apibendrinamai vadinti „banditais“ ar „teroristais“ (o ne partizanais) būtų neteisinga ir ciniška.

Sovietinių partizanų represinė, teroristinė veikla Lietuvoje sovietmečiu, be abejo, nebuvo tiriama ir apie tai nebuvo rašoma³. Tačiau ir nepriklausomoje Lietuvoje, atsižėrus archyvams, šiuos klausimus sunku nušviesti objektyviai, istoriškai teisingai. Visų pirma, skirtingi įvairių politinių jėgų tikslai, interesai ir požiūriai lėmė istorinių šaltinių tendencingumą, realios istorinės tikrovės politizavimą juose. Patys tendencingiausi, deja, yra pagrindiniai, gausiausi sovietinės kilmės šaltiniai. Tai galima iliustruoti tokiu pavyzdžiu. 1944 m. apibendrinamaisiais sovietinių šaltinių duomenimis, sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyviai vokiečių okupacijos metais Lietuvoje nužudė 9528 vokiečius ir policininkus, 744 jų talkininkus, taigi iš viso daugiau kaip 10 tūkst. žmonių⁴. Iš karto būtina pažymėti, kad tai suklastoti, absurdiškai išpūsti, padidinti, istorines realijas Lietuvoje iškreipiantys skaičiai.

Visur, kur tik veikė sovietinis pagrindis, jis buvo organizuojamas iš vieno centro Maskvoje. Todėl tiriant sovietinių partizanų veiklą Lietuvoje galima remtis užsienio, pirmiausia Rusijos autorių darbais⁵. Daugelis juose iškeliama ir nagrinėjama problemų buvo būdingos ir sovietiniam pagrindžiui Lietuvoje; ypač tai pasakytina apie jo organizacinius principus ir struktūrą, tikslus ir taktiką, taip pat represinę veiklą. Šie darbai vertingi ir tuo, kad atskleidžia sovietinės istoriografijos bendrąsias ydas: joje apie sovietinių partizanų veiklą rašoma kaip apie

„liaudies judėjimą“, pernelyg sureikšmina- mi jo kovos rezultatai, iškeliamas organiza- cinis komunistų partijos vaidmuo ir, prie- šingai, sumenkinamas labai didelis represi- nių NKVD–NKGB struktūrų, Raudonosios armijos vaidmuo, kurį sovietinė istoriogra- fija įvairiais būdais slėpė ir maskavo. Kita vertus, sovietinių partizanų veikla 1940 m. SSRS okupuotoje ir aneksuotoje Lietuvoje ir kitose Baltijos valstybėse buvo labai speci- fiška, tačiau tai beveik neatsispindi Rusijos ir kitų užsienio autorių darbuose.

Bet kokių partizanų veikloje teroro ak- cijas reikia skirti nuo kovos veiksmų. Sovie- tinių partizanų ginkluotos kovos su priešo kariais, policininkais, netgi iš civilių gyven- tojų sudarytomis ginkluotomis savisaugos struktūromis nereikėtų vertinti kaip teroro. Tačiau jų šeimų narių, giminių, moterų ir vaikų, apskritai beginklių asmenų žudymą, kaip nusikalstamo kolektyvinės atsakomy- bės principo taikymą, galima kvalifikuoti kaip terorą ir represijas. Savotiška tarpine grandimi tarp šių represijų ir teroro akcijų galima laikyti okupacinio režimo pareigū- nų ir visuomenės veikėjų žudymą.

Straipsnis parengtas remiantis Lietuvos archyvų (Lietuvos ypatingojo archyvo, jame saugomo Lietuvos partizaninio judėjimo štabo (LPJŠ) fondo, taip pat buvusio KGB archyvo (f. K-1), Lietuvos centrinio valsty- bės archyvo vokiečių saugumo policijos ir SD (f. R-1399) medžiaga.

REPRESINĖS VEIKLOS PRIELAIIDOS IR VEIKSNIAI

Sovietinių ginkluotų pagrindinių struktū- rų atsiradimą ir veiklą Lietuvoje objekty- viai lėmė SSRS kovos su Vokietija kariniai ir politiniai interesai. Lietuva buvo Vokie- tijos reicho pašonėje, per jos teritoriją ėjo Vokietijai strategiškai svarbūs geležinkeliai

bei kitos susisiekimo su Rytų frontu arteri- jos. Vokietijos karinei grėsmei sumenkus, į karo pabaigą Sovietų Sąjungai tapo svarbūs, netgi prioritetiniai politiniai uždaviniai – demonstruoti pretenzijas į Lietuvą kaip so- vietų teritoriją, sudaryti sąlygas sovietinei reokupacijai ir sovietizacijai.

Nors sovietinis režimas turėjo galias ir senas partizaninio karo, taip pat teroristinių veiksmų tradicijas, siekusias kovos su caro valdžia ir pilietinio karo laikus Rusijoje, partizaniniam karui su Vokietija jis nebuvo pasirengęs. Stalininė vadovybė nepasitikė- jo savąja liaudimi, bijojo, kad opozicinės jėgos partizaninių, pagrindinių struktūrų nepanaudotų prieš ją kovoje dėl politinės valdžios. Kita vertus, nuo ketvirtojo dešim- tmečio antrosios pusės partizanavimas iš sovietinės karinės doktrinos išnyko dėl to, kad Raudonoji armija buvo laikoma pakan- kamai stipria, bet kurio karo atveju ji turėjo kariauti priešo teritorijoje. Sovietiniai ka- driniai diversantai (partizanai) buvo masiš- kai sunaikinti per stalinines represijas⁶.

Partizaniniam karui nesirengė ir Lietu- vos komunistų partijos bei sovietų valdžios vadovybė. Prasidėjus karui komunistų par- tijos veikėjams ir sovietų aktyvistams teko skubiai evakuotis į SSRS gilumą, nespėjus net paskelbti tautai ir visuomenei atsišau- kimo ar kreipimosi, kuriuose būtų bent de- klaruota pasipriešinimo idėja ar orientacinė veiksmų programa⁷.

Sovietinio ginkluoto pasipriešinimo pra- džia vokiečių okupuotose sovietinėse terito- rijose siejama su SSRS Liaudies Komisarų Tarybos (LKT) ir VKP(b) CK 1941 m. bir- želio 29 d. direktyva pafrontės sričių ko- munistų partijos ir sovietų valdžios organi- zacijoms, Josifo Stalino 1941 m. liepos 3 d. kalba ir VKP(b) CK 1941 m. liepos 18 d. slapta instrukcija, vėliau pavadinta „Dėl kovos organizavimo vokiečių kariuomenės užnugaryje“. Visuose šiuose dokumentuose

buvo reikalaujama beatodairiškai kovoti su okupantais vokiečiais, sudaryti jiems ir jų pagalbininkams nepakenčiamas sąlygas, persekioti ir naikinti juos „kiekviename žingsnyje“, kurti partizanų būrius ir diversines grupes⁸.

Karo pradžioje bent minimaliai palankių sąlygų sovietinio pagrindžio veiklai Lietuvoje nebuvo. Vokiečiams įžengiant 1941 m. birželio mėn. prasidėjo antisovietinis sukilimas. Galima manyti, kad jo dalyvių ginkluotų konfliktų su besitraukiančiais sovietiniais aktyvistais ir antisovietinio teroro 1941 m. birželio–liepos mėn. aukomis tapo apie 3 tūkst. 1940–1941 m. komunistų partijos ir sovietų valdžios aktyvistų. Tai sumenkino sovietinio pagrindžio Lietuvoje veiklos perspektyvas.

Sovietinėje istoriografijoje buvo visiškai nutylimas faktas, kad karo pradžioje (iki 1942 m. vidurio) svarbiausią vaidmenį siunčiant diversines grupes ir organizuojant sovietinę pasipriešinimo kovą vokiečių užimtose teritorijose atliko ne komunistų partija, o NKGB–NKVD* struktūros. (Be NKVD, žvalgybines grupes į Lietuvą tada siuntė ir Raudonosios armijos Generalinio štabo žvalgybos valdyba.)

Kaip rodo SSRS NKVD lietuviškojo poskyrio vadovybės 1941 m. pabaigos darbo planas, sovietinio pagrindžio Lietuvoje pagrindą turėjo sudaryti: pasilikusi Lietuvoje „praktiškais veiksmais“ patikrinta agentūra; iš sovietinio užnugario atsiųsti evakavęsi LSSR NKVD darbuotojai (jų iš viso buvo 1398 asmenys); evakavęsis komunistų partijos, komjaunimo, sovietinis administracinis aktyvas; sovietų valdžios

šalininkai Lietuvoje; kitas nusivylęs vokiečiais ir jų politika Lietuvoje elementas⁹.

SSRS NKGB–NKVD 1941 m. liepos–rugpjūčio mėn. į Lietuvą pėsčiomis pasiuntė 12 žvalgybinių diversinių grupių, iš viso 85 žmonės; jos turėjo veikti 12 Lietuvos apskričių. Liepos 7–8 d. iš Sinensko apylinkių (Vitebsko sr.) pasiųstos 3 grupės (23 asmenys); liepos 17–rugpjūčio 5 d. iš Mozyriaus apylinkių (Gomelio sr.) – 4 grupės (27 asmenys); liepos 29–rugpjūčio 5 d. iš Velikije Lukų (Kalinino sr.) – 5 grupės (35 asmenys). Tačiau tik apie pusę jų narių pasiekė „paskyrimo rajonus“ (daugiausia tik Rytų Lietuvą, kai kurie – Kauną)¹⁰. Taigi daug per fronto liniją pasiųstų NKGB–NKVD grupių narių nesugebėjo pasiekti Lietuvos. Priežastys buvo įvairios, tačiau pažymėtina viena – nenoras ir baimė sugrįžti į Lietuvą; jie, be abejo, gerai suprato ir nujautė, kokios veiklos sąlygos jų čia laukia (dėl to kai kurie iš jų prašėsi verčiau būti pasiųsti į frontą).

NKVD grupėms keltus veiklos uždavinius A. Guzevičius nurodė tokia seka: organizuoti partizaninę kovą; naikinti pramonės, pirmiausia karinės reikšmės objektus, elektros stotis ir linijas, ryšių ir susisiekimui bei transporto priemones, degalų sandėlius; žudyti „fašistinių aktyvą“; rinkti žvalgybos duomenis¹¹. Tačiau apskritai NKVD šaltiniuose apie partizaninės kovos organizavimą beveik nekalbama; buvo pabrėžiama veikla, susijusi su „D“ (diversijų), „T“ (teroro) ir žvalgybos uždavinių vykdymu.

Atsiųstų grupių nariai nebuvo profesionalūs, kvalifikuoti čekistai ar enkavėdistai. LSSR NKGB–NKVD darbuotojais jie tapo tik 1940 m., sovietams okupavus Lietuvą.

* 1941 m. liepos 20 d.–1943 m. balandžio 14 d. laikotarpiu SSRS NKGB buvo įtraukta į NKVD sudėtį. Centriniam SSRS NKVD aparate Maskvoje buvo sukurta 4-oji valdyba, turėjusi organizuoti pasipriešinimo kovą vokiečių okupuotoje SSRS teritorijoje (jai vadovavo P. Sudoplatovas). Šioje valdyboje buvo sudarytas ir lietuviškasis poskyris; jam vadovavo Aleksandras Guzevičius.

Kita vertus, jie buvo lietuviškų sovietinių represinių žinybų rinktiniai žmonės, nors ir paskubomis parengti diversinei bei žvalgybinei veiklai. Dauguma jų buvo idėjiniai komunistai, aktyviai veikę Lietuvos komunistiniame pogrindyje, kovoję prieš Lietuvos valstybę ir jos santvarką, dėl to ne kartą teisti ir kalinti. Tačiau vokiečių okupacijos Lietuvoje sąlygomis tik vienas kitas atsiųstų grupių dalyvis „garbingai“ kovojo ir žuvo nelygioje, beviltiškoje kovoje, kai kurie iš jų buvo išduoti net giminių ar artimųjų¹². Beveik visus juos vokiečiai suėmė ir sušaudė. Išsislapstyti, išgyventi, sulaukti antinacinei kovai palankesnių laikų sugebėjo tik vienas kitas, jų vaidmuo vėlesniame sovietinio pasipriešinimo judėjime buvo menkas. Taigi kaip sovietinio pasipriešinimo organizacinės užuomazgos NKGB–NKVD grupės nesugebėjo išsilaikyti, pradėti pasipriešinimo veiklos, įvykdyti bent pavienių diversijų ar teroro aktų (sovietinėje istoriografijoje pateikiami faktai apie šių grupių veiklą neturi realaus pagrindo). Tragiškai nesėkmingą NKGB–NKVD grupių likimą bent iš dalies lėmė ir sovietinės vadovybės padarytos klaidos formuojant jų sudėtį¹³.

Suimtus sovietinius diversantus vokiečiai laikė Kauno centriniame kalėjime. 1941 m. lapkričio 29 d. čia jų buvo apie 30 žmonių. Tą dieną visi jie buvo atvesti į kalėjimo kanceliariją. Vokietis saugumo karininkas, sudaręs suimtųjų sąrašą, klausė, ko jame dar trūksta. V. Kavaliausko parodymai atskleidžia komiškai tragišką vaizdą: pasak jo, „mes visi ėmėme vardinti pavardes tų, kurie buvo ruošiami kartu su mumis, bet dar nebuvo sulaikyti“¹⁴. Tą pačią dieną dauguma suimtųjų buvo sušaudyti.

Trys iš jų – Vladas Baronas, Albertas Slapšys, Alfonsas Vilimas – 1941 m. gruodžio 13 d. viešai pakarti Kauno Ažuolyne. Išskirtine mirties bausme jie nubausti ne už pasipriešinimo veiklą, o už 1940–1941 m.,

pirmuoju sovietmečiu, vykdytas politines represijas, politinių kalinių žudynes¹⁵. Iki 1941 m. gruodžio 20 d. buvo suimti 46 SSRS atsiųsti sovietinio pogrindžio organizatoriai. Vokiečiams buvo žinomi „teroristinių grupių“ 58 nariai; dar nesusimtų teroristų „ryžtingai“ ieškota¹⁶.

Iš esmės toks pat likimas laukė ir 1942 m. pavasarį lėktuvais iš SSRS atsiųstų, kur kas geriau parengtų grupių. Joms buvo keliami uždaviniai vykdyti karinę ir politinę žvalgybą, užmegzti ryšius su Lietuvoje pasilikusiais sovietų agentais, sudaryti sąlygas svarbiausių vokiečių valdžios pareigūnų sunaikinimui, nustatyti „išdavikus“ ir vokiečių žvalgybos agentus¹⁷.

1941–1942 m. nesėkmingos buvo ir nespėjusių (ar nenorėjusių) pasitraukti į SSRS sovietinių aktyvistų ar prosovietiškausiuteikusių žmonių pastangos organizuoti antinacinį pasipriešinimą. Vos pradėjusios veikti Povilo Malinausko (Kaune), Alekso Ražanausko (Alytaus apskrityje), Jono Liubausko (Šiauliuose) ir kitos sovietinio pogrindžio organizacinės užuomazgos buvo sunaikintos.

Sovietinio pasipriešinimo beviltiškumą vokiečių okupacijos pradžioje Lietuvoje galima iliustruoti konkrečiais faktais: išvengęs vokiečių represijų A. Ražanauskas leidosi į Rūdninkų girią, kurioje žinojo esant sovietinių partizanų. Jis iš tikrųjų juos surado – tai buvo Raudonosios armijos Generalinio štabo žvalgybos valdybos atsiųsta grupė. Tačiau jos vadas lt. Markovnenkovas A. Ražanauską palaikė vokiečių agentu ir įsakė jį sušaudyti¹⁸. Kitaip tariant, iš sovietinio užnugario atvykęs sovietinis žvalgybininkas nepatikėjo, kad Lietuvoje gali veikti sovietinių partizanų. Pakrikus į Pietryčių Lietuvą atsiųstai „Pionierių“ grupei, jos radistė Marija Koneva-Sergejeva, nematydama kitos išeities, ryžosi per fronto liniją grįžti į sovietinį užnugarį, „pas draugą Su-

doplatovą¹⁹ (grįžtančią vokiečiai ją suėmė ir išvežė darbams į Vokietiją).

Sovietinio pasipriešinimo nesėkmės Lietuvoje lėmė daugelis aplinkybių. Svarbiausia ta, kad jo kovos tikslai buvo svetimi Lietuvos visuomenei, okupantai vokiečiai vykdė žiaurų antisovietinį terorą, rengė visuotinio žydų naikinimo (holokausto) akcijas. Vis dėlto vokiečių okupacinė politika, pirmiausia ignoravusi Lietuvos valstybingumo siekius, taip pat represijos, Vokietijos nenaudai kintanti padėtis frontuose (pralaimėjimas prie Maskvos 1941 m. pabaigoje ir kt.), tarp-tautiniai įvykiai (JAV įstojimas į karą) – visa tai Lietuvos visuomenę veikė palankesne antinaciniam pasipriešinimui linkme, skatino pasipriešinimo (taip pat ir sovietinio) kovą.

1942 m. pradžioje LSSR NKVD vadovybė planavo Lietuvoje steigti rezidentūras; jos turėjo vadovauti visam žvalgybos darbui, diversijų ir teroro akcijų vykdymui. Pagrindinę rezidentūrą planuota įsteigti Biržų apskrityje. Į Lietuvą ketinta siųsti mažas 2–3 žmonių grupes, kurias sudarytų ne vien NKVD darbuotojai. Jose turėjo būti žmonių, turėjusių galimybes užmegzti ryšius su vietine administracija, „katalikų“ ir „nacionalistų“ sluoksniais, siekiant juos skaldyti ir priešinti. Tai buvo suprantama kaip „antivokiško judėjimo“ stiprinimo sudedamoji dalis, netgi pradėtas kelti uždavinys skverbti į Vokietijos teritoriją. Šiems tikslams vykdyti turėjo būti atrenkami žmonės iš 1941 m. tremtinių; teroro ir diversijų aktų vykdytojai turėjo būti verbuojami iš kriminalinių nusikaltėlių, „buitinių elementų“ („бытовики“), evakuotų į SSRS karo pradžioje. Planuota siųsti iš sovietinio užnugario bei verbuoti okupuotoje Lietuvoje ir vadinamąją „moterišką agentūrą“. Įvairioms užduotims vykdyti SSRS NKVD vadovybė siūlė verbuoti Baltarusijoje dislokuotų lietuvių savisaugos batalionų demoralizuotus karius ir kt.²⁰

Siekdama savo politinių tikslų sovietinė NKGB–NKVD vadovybė ketino užverbuoti gen. Stasį Raštikį (jo dukros buvo ištremtos į SSRS), per jį plėsti įtaką tarp Lietuvos karininkų, Liaudininkų ir Krikščionių demokratų partijų narių, juos panaudoti prieš vokiečius²¹.

Nėra duomenų, kad siunčiamose į Lietuvą diversantų grupėse būtų buvę tremtinių, politinių kalinių, būtų buvę įgyvendinti kiti planai. Tačiau bent kai kurie iš jų galėjo tapti realūs ir pavojingi vokiečiams, jei NKGB–NKVD struktūros būtų sugebėjusios įgyti didesnę įtaką, jų veiklos metodai būtų buvę lankstesni, bent kiek subtiliau būtų buvę atsižvelgiama į Lietuvos visuomenės politinius lūkesčius. Tačiau patirtos nesėkmės siunčiant pirmąsias diversines žvalgybines grupes ir kiti veiksniai pasėjo didelį nepasitikėjimą NKGB–NKVD struktūrose, lėmė perdėtą atsargumą, įtarumą (net ir Antano Sniečkaus aplinkos žmonių atžvilgiu); apskritai nebuvo išnaudotos galimybės pasinaudoti stiprėjančiomis antivokiškomis okupuotos Lietuvos visuomenės nuotaikomis.

Nuo 1942 m. pavasario NKVD neteko pagrindinio, monopolinio vaidmens organizuojant sovietinę pasipriešinimo kovą vokiečių užnugaryje. Šios funkcijos perduotos sukurtiems vadinamiesiems partizaninio judėjimo štabams. Buvo sukurti centrinis (CPJŠ), respublikiniai, sričių partizaniniai štabai, jiems vadovavo komunistų partijos respublikų (sričių) pirmieji sekretoriai. 1942 m. lapkričio pabaigoje įkurtam Lietuvos partizaninio judėjimo štabui (LPJŠ) vadovavo A. Sniečkus. Tačiau NKVD, jo 4-oji valdyba ir toliau vokiečių užnugaryje vykdė žvalgybinę, diversinę ir teroristinę veiklą. 1942 m. spalio mėn. į Vakarų Baltarusiją buvo atsiųsta LSSR NKVD operatyvinė grupė, vadovaujama sovietinio saugumiečio Jono Vildžiūno (slapyvardis Beras, Ivanas Ivanovičius).

Komunistų požiūris į partizaninį karą buvo platesnis. A. Sniečkus nuo pat karo pradžios pasisakė prieš „siaurus“ (žinybinius) šio karo organizavimo principus. Jo vadovaujamas štabas rengė ir siuntė į Lietuvą grupes, sudarytas iš įvairių žmonių – komunistų, sovietų valdžios atstovų, komjaunimo ir „nepartinio aktyvo“. Atsiųstos į Lietuvą jos turėjo „masiškai kurti kovos su hitlerizmu komitetus, įtraukiant į juos įvairius gyventojų sluoksnius“, „smarkiai išplėsti politinį darbą tarp gyventojų“ ir kt.²² Organizuojant sovietinį pagrindį pradėta akcentuoti, jog būtina kreipti dėmesį į „Lietuvos specifiką“.

Atsižvelgiant į liūdną NKVD patirtį, nuo 1942 m. vasaros keitėsi ir sovietinio pagrindžio organizatorių grupių siuntimo taktika. Jos buvo siunčiamos ne tiesiog į Lietuvą, o į Vakarų Baltarusiją; ten steigtos vadinamosios tarpinės, atraminės Lietuvos sovietinių partizanų bazės. Iš jų į Lietuvą buvo siunčiami žmonės žvalgybai, ryšiams užmegzti, veiklos sąlygoms išsiaiškinti ir paruošti. Apskritai sovietiniam pagrindžiui Lietuvoje kurti naudotasi gerokai stipresnio sovietinio partizaninio judėjimo Baltarusijoje galimybėmis. Iki 1944 m. sausio pradžios į Lietuvą buvo atsiųstos 42 grupės, 342 žmonės²³; dauguma jų Lietuvą pasiekė per Baltarusiją. Baltarusijos (Kazėnų, Naročiaus) miškuose įsikūrė ir iki pat vokiečių okupacijos pabaigos veikė 1943 m. pavasarį iš sovietinio užnugario atvykęs Motiejaus Šumausko vadovaujamas vyriausiasis sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovaujantis centras (vadinamoji LKP(b) CK ir LPJŠ operatyvinė grupė, nuo 1944 m. pradžios – LKP(b) Šiaurės ir Pietų sričių komitetai).

Iš sovietinio užnugario atsiųsti specialiai apmokyti pagrindininkai nesudarė sovietinio pasipriešinimo dalyvių daugumos, tačiau buvo jo organizaciniai, vadovaujantys, idėjiniai „branduoliai“. Be kitų aplinkybių,

tokių jų vaidmenį stiprino ir stalininės vadovybės nepasitikėjimas vokiečių okupuotose teritorijose pasilikusiais žmonėmis.

Kitą svarbią sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyvių kategoriją sudarė buvę raudonarmiečiai, tapę vokiečių karo belaisviais. Jie į miškus bėgo metę darbus pas Lietuvos ūkininkus, bėgo iš Lietuvoje įkurdintų karo belaisvių stovyklų, karo belaisvių transportų, siunčiamų per Lietuvą darbams į Vokietiją, iš vokiečių sudarytų karinių ir policinių formuočių. Sovietiniais partizanais tapę karo belaisviai atliko prieštarinę vaidmenį. Daugiausia tai buvo rusų valstietijos atstovai, savo mentalitetu mažai besiskiriantys nuo lietuvių valstiečių ir kitų vietos gyventojų. Šiuo atžvilgiu jie buvo tarsi savotiškas tiltas, jungęs vietinius Lietuvos gyventojus su sovietiniu pagrindžiu. Lietuvos žmonių ryšiai su karo belaisviais, pagalba jiems humanistiniais tikslais vėliau tapdavo pagalba šiam pagrindžiui. Kita vertus, karo belaisviai buvo sovietiniai žmonės, išaugę ir subrendę komunistinės santvarkos sąlygomis, kur nebuvo vietos tolerancijai, prigimtiniams žmogaus teisėms, pagarbos privatinei nuosavybei. Jiems buvo įprasta veikti agresyviai, šiurkščia ginkluota jėga, smurtu ir prievarta.

Lietuvoje karo belaisviai telkėsi ir sovietinio pasipriešinimo židiniai kūrėsi ten, kur daugiausia gyveno rusų tautybės gyventojų. Gal kiek suabsoliutindama, tačiau ne be pagrindo lietuvių pagrindžio spauda pažymėjo: „Kur tik rusų kaimai, ten ir stambiausi banditų lizdai. Į juos bėga bolševikiniai belaisviai, žydai, ukrainiečiai.“²⁴

Trečias šaltinis, papildęs sovietinius partizanus Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, buvo holokausto akcijų išvengę žydai. Jiems partizaninė kova nebuvo vien idealas; bėgimas į mišką pirmiausia reiškė išsigelbėjimą ir galimybę išlikti gyvam²⁵. Žydai pas sovietinius partizanus bėgo iš 1943 m. likviduo-

jamo Vilniaus geto, taip pat iš Kauno, dar anksčiau – iš Švenčionių ir kitų mažesnių žydų getų. Žydai buvo patyrę dar žiauresnę negu sovietiniai karo belaisviai dalį, tragišką holokausto aukų lemtį. Be abejo, jie buvo įvairių pažiūrų ir įsitikinimų, nevienodas buvo jų požiūris į antinacinę kovą, jos taktiką, sovietinį pagrindį.

Žydų istorikas Domas Levinas pabrėžia tokius mirties išvengusių žydų kovos tikslus: „Įsitraukti į kovą prieš nacius, o sykiu atkeršyti savo šeimų žudikams ir užmegzti kokį nors ryšį su išoriniu pasauliu, net jei jo gija driektųsi per Maskvą“. Pasak jo, šiuo klausimu sutarė visos politinės žydų kryptys, pirmiausia komunistai; sovietinių partizanų būriai buvo vienintelės struktūros, sutikusios priimti iš getų pabėgusius žydus²⁶.

Sovietiniams karo belaisviams ir žydams įsiliejus į sovietinį ginkluotą pagrindį, nuo 1943 m. rudens prasidėjo masiškesnis jo plėtros etapas Lietuvoje. Svarbu pažymėti ir kokybinius šio reiškinio aspektus. Žydai ir sovietiniai karo belaisviai (daugiausia rusai ir ukrainiečiai) buvo dvi vokiečių okupacijos metais Lietuvoje žiauriausiai terorizuotos žmonių kategorijos. Dėl šios aplinkybės sovietinio pagrindžio veiksmas tapo radikalesnis, kova įgijo keršto ir teroro motyvų, kurie stiprino priešpriešą su vietos gyventojų dauguma.

Sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyviai Lietuvoje – iš sovietinio užnugario atsiųsti diversantai, buvę karo belaisviai, holokausto išvengę žydai, dėl įvairių priežasčių į ginkluotą antinacinę kovą įsitraukę lietuviai ir kitų tautybių vietos gyventojai – sudarė daugiatautį, nevienalytį žmonių sambūrį. Tai toli gražu nebuvo idėjinio pagrindu antinacinei kovai susitelkusių, politinių vienminčių judėjimas. Galima teigti, kad vyraujantis organizacinis sovietinio pagrindžio principas buvo ne savanoriškumas ir sąmoningas, laisvas apsisprendimas, o įvai-

rios priverčiamojo pobūdžio aplinkybės. Iš sovietinio užnugario žmonės partizanauti buvo siunčiami mobilizacine tvarka²⁷.

Tai lėmė vien sovietiniam ginkluotam pagrindžiui būdingus vidaus konfliktus. Jo daugiatautiškumas, sovietmečio istoriografijoje propagandiniais tikslais pabrėžiamas norint parodyti jo stiprumą, „visaliaudiškumą“, iš tikrųjų buvo jo silpnumo požymis.

Daugiausia sovietinio ginkluoto pagrindžio dalyvių Lietuvoje buvo susitelkę Rūdninkų girioje. Ši vieta tapo savotišku placdarmu jo veiklos plėtrai, kartu ir svarbiausia konfrontacijos su vietos gyventojais arena Pietryčių Lietuvoje. Tik čia naudodamiesi patogia geografinė padėtimi, politinė Maskvos priedanga ir materialine pagalba (daugiausia ginklais) iš sovietinio užnugario sovietiniai partizanai sugebėjo išsilaikyti, stabiliau, sistemiškiau veikti. Čia dažniau nei kur kitur Lietuvoje jie naudojo smurtą, prievartą, terorą, nes, kaip ir kituose Lietuvos regionuose, neturėjo žymesnės vietos gyventojų (lietuvių ir lenkų) paramos ir palaikymo.

Pažymėtina, kad sovietinių partizanų koncentracija Rūdninkų girioje nebuvo natūralus, savaiminis reiškinys. Čia jie susitelkė priverstinai, spaudžiami stipraus lenkų ginkluoto pagrindžio (Armijos Krajovos) jėgų. Nei lietuvių, nei lenkų Rūdninkų girios sovietinių partizanų būriuose nebuvo daug.

Kituose Lietuvos regionuose (ypač Žemaitijoje ir Suvalkijoje) apskritai veikė tik atskiri negausūs, silpni, izoliuoti sovietinio ginkluoto pagrindžio židiniai.

Konfrontacijos su vietos gyventojais priežastys buvo įvairios, pirmiausia ekonominės. Gaudami menką materialinę paramą iš sovietinio užnugario, sovietinio pagrindžio dalyviai visą materialinį aprūpinimą savo žmogiškajai egzistencijai palaikyti užkrovė kaimų gyventojams, valstiečiams. Pietryčių Lietuvoje tai jiems tapo sunkia ekonomine

našta. Genrikas Zimanas 1943 m. rudenį, vos tik atvykęs į Rūdninkų girią, rašė į Maskvą A. Sniečkui, kad „...paruoša yra dabar čia mums kovos uždavinys, kuriam mes kiekvieną kartą turim ruošti kaip į mūšį“²⁸.

Sovietiniai partizanai grobstė turtą, savavaliavo, nevengė banditizmo tikrąja to žodžio prasme, apiplėšinėjo, ypač „kontrevoliucinius elementus“, stokojo drausmės, buvo morališkai pakrikę. Visa tai stiprino vietos gyventojų priešišumą. Šie reiškiniai užfiksuoti ir sovietiniuose šaltiniuose: lankydamiesi pas valstiečius jie darė kratas, atiminėjo vertingesnius daiktus, rausėsi spintose, komodose bei skryniose, net išsivesdavo paskutines karves ir kt.²⁹

Apskritai mitas yra tai, kad sovietiniai partizanai Lietuvoje buvo gerai ginkluoti. 1943 m. po Raudonosios armijos pergalių, pasiekto „esminio persilaužimo“ atrodė, jog frontas greitai pasieks Lietuvą. Tačiau vokiečiams iki 1944 m. pavasario pavyko stabilizuoti frontą toli nuo Lietuvos. Todėl pradėjęs stiprėti sovietinis ginkluotas pagrindis Lietuvoje nuo 1943 m. ankstyvo rudens iki 1944 m. pavasario iš esmės negavo jokios materialinės paramos iš sovietinio užnugario. 1943 m. rudenį Lietuvoje susikūrusią vadinamąją vietinę savisaugą – apsiginklavusius kaimus, atskiras sodybas, pavienius asmenis – sovietiniai partizanai puldinėjo norėdami ne tik apsirūpinti maistu, bet ir apsiginkluoti. Atimti („trofėjiniai“) ginklai iš esmės buvo pagrindinis partizanų ginklų šaltinis. Beje, kaimų savisaugininkų ir kitų asmenų nuginklavimas turėjo ir politinį aspektą – bijota, kad nesusidarytų ginkluoti židiniai ir nekiltų antisovietinis pasipriešinimas ne tik karo, bet ir pokario metais.

Sovietiniam pagrindžiui stiprėjant vis labiau ryškėjo, agresyvėjo, darėsi prioritetinės jo dalyvių pastangos skverbtis į lietuvių (ir lenkų) nacionalinius pagrindžius siekiant juos griauti iš vidaus, kontroliuoti,

palenkti savo politiniams interesams, sudaryti sąlygas Lietuvos reokupacijai ir sovietizacijai.

Jau 1943 m. vasarą LKP(b) CK biuro posėdyje Maskvoje A. Sniečkus kalbėjo, jog „...turint galvoje, kad ateityje kovojant už Tarybų valdžios atkūrimą [Lietuvoje. – R. Z.] teks susidurti su daugeliu mums priešų buržuazinių nacionalistų grupuočių, mes privalome jau dabar silpninti jų autoritetą liaudies masėse“³⁰.

Nuo 1943 m. pabaigos sovietinio pagrindžio direktyvinuose dokumentuose nurodoma, jog kasdienis, nuolatinis sovietinių partizanų darbas – skverbtis į nacionalinius lietuvių ir lenkų pagrindžius, juos demoralizuoti; keliama uždaviniai aktyviau naikinti „užkietėjusius nacionalistus – tarybų valdžios priešus“, imtis „specialių priemonių“ prieš nacionalistinių organizacijų vadovus³¹, t. y. juos žudyti.

Šios direktyvos dar ryškesnės NKGB–NKVD šaltiniuose. Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės Maskvoje vadovas A. Guzevičius J. Vildžiūnui (Berui) 1944 m. pradžioje siūlė numatyti ir pradėti energingai vykdyti priemonių planą kovojant su vis labiau aktyvėjančiu lietuvių nacionaliniu pagrindžiu. Artimiausias uždavinys – nustatyti, kas vadovauja šiam pagrindžiui, kad vienus būtų galima pradėti verbuoti, kitus izoliuoti (pašalinti iš pareigų), „aktyviai tardyti ar net likviduoti“.

Analogiškų, dar radikalesnių priemonių buvo siūloma imtis prieš lenkų pagrindį: „atkakliai“ skverbtis į lenkų „nacionalistines“ organizacijas, siekiant nustatyti jų vadovus, aktyvistus, dalyvius, ryšininkus, organizacinę struktūrą, išsiaiškinti, kokios jų nuotaikos, uždaviniai, kur yra ginklų sandėliai, spaustuvės, radijo stotys, konspiraciniai butai³².

Sovietinio pagrindžio egzistavimui ir plėtrai Lietuvoje iš sovietinio užnugario

buvo siunčiami ne tik pagrindžio organizatoriai, žvalgybinės diversinės grupės, ginklai (ypač nuo 1944 m. pavasario), bet ir nemaži finansiniai ištekliai. LKP(b) CK 1942 m. gegužės 20 d. prašė SSRS LKT skirti 556 tūkst. rublių partizaninei kovai Lietuvoje organizuoti, 1944 m. vasario pradžioje – „specialioms išlaidoms“ 200 tūkst. vokiškų markių (Rm) ir 50 rublių auksu per mėnesį³³. Prašomos pinigų sumos buvo skiriamos, jos pasiekdavo vokiečių okupuotą Lietuvą ir buvo paskirstomos sovietinio pagrindžio vadovams, kurie jas panaudodavo įvairiais tikslais.

Pirminių sovietinio pagrindžio šaltinių apibendrinamaisiais 1945 m. duomenimis, Lietuvoje iš viso veikė 3904 sovietiniai partizanai, pagal tautybę – 1475 rusai, 1386 lietuviai, 676 žydai, 367 kitų tautybių žmonės. 2884 žmonės (apie 73 proc.) buvo Lietuvos gyventojai, 1020 karo belaisvių, 952 komunistai ir komjaunuoliai, 2952 nepartiniai³⁴.

Šie duomenys vertintini kaip apytiksliai, orientacinio pobūdžio. Propagandiniai sumetimais lietuvių tautybės sovietinių partizanų skaičius padidintas, kitų tautybių – žydų, rusų, ukrainiečių, baltarusių – priešingai, sumažintas. Žydų istoriko D. Levino teigimu, iš viso į miškus išėjo apie 1800 Lietuvos žydų³⁵.

Apibendrinamieji duomenys apie sovietinį ginkluotą pagrindį ir jo veiklą sovietinėje istoriografijoje buvo begėdiškai klastojami: jo dalyvių skaičius padidintas iki daugiau kaip 10 tūkst., lietuvių jame – iki 62,5 proc., nukautų vokiečių kariškių, lietuvių policininkų ir kitų talkininkų – iki daugiau kaip 14 tūkst. ir kt.³⁶ Realiai sovietiniai partizanai nukovė apie 50–60 vokiečių, 300–400 lietuvių policininkų.

Kariniu požiūriu (galbūt išskyrus diversijas geležinkeluose) sovietiniai partizanai buvo menka karinė jėga, niekada nepajėgusi kovoti su Lietuvoje dislokuotomis

negausiomis vokiečių ir lietuvių karinėmis bei policijos jėgomis. Jų „kovos veiksmai“ dažniausiai buvo susiję su įvairiomis jiems gyvybiškai svarbiomis paruošomis, todėl sovietinis partizaninis karas, ypač Pietryčių Lietuvoje, ėgavo ryškių karo su valstietija bruožų. Kaip veiklos metodas savo tikslams pasiekti dažnai naudotos teroro akcijos.

SOVIETINIŲ PARTIZANŲ TERORO PRIEŠ CIVILIUS GYVENTOJUS FAKTAI 1943–1944 M.

Teroro akcijas vykdė NKGB–NKVD grupės, LPJŠ būriai ar jų specialieji skyriai bei specialiai sudarytos teroristinės grupės. Yra duomenų, kad tokios grupės 1943 m. veikė prie Lietuvos KP(b) Kauno ir Vilniaus miestų pagrindinių komitetų³⁷.

Sovietiniai partizanai Lietuvoje rengė kovos išpuolius prieš policininkus, vietinės savisaugos struktūras, savivaldos administracijos pareigūnus ir kitus ginkluotus asmenis, kaip vokiečių kolaborantus, įvairias vadinamąsias paruošų akcijas siekdami apsirūpinti maistu ir kitomis žmogaus egzistavimui būtinomis priemonėmis, įvykdė žiaurių represinių, teroristinių akcijų prieš civilius gyventojus. Šios akcijos turėjo karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui požymių, jų žiaurumas vargu ar gali būti pateisinamas.

Kovodami su 1943 m. rudenį susikūrusia vietine (kaimų) savisauga sovietiniai partizanai degino kaimus, žudė ir terorizavo ne tik jiems besipriešinančius, bet ir ginkluotoje kovoje nedalyvaujančius žmones, tarp jų moteris ir vaikus. Vykdydami baudžiamąsias akcijas Pietryčių Lietuvoje jie užpuolė ir sudegino Babrauninkų, Bakaloriškių, Dargužių, Daržininkų, Derionių, Kaniūkų, Musteikos kaimus, žudė ir represavo jų žmones. Žiauriausia tokio pobūdžio

akcija 1944 m. sausio 29 d. įvykdyta Kaniūkų kaime, jos metu nužudyti 35 žmonės, tarp jų 13 moterų ir 11 vaikų³⁸.

Galima pateikti daugybę kitų ne mažiau skaudžių ir dramatiškų faktų apie sovietinių partizanų savavaliavimą Lietuvoje.

1943 m. balandžio mėn. Trakų apskrities Onušio valsčiuje sovietiniai partizanai sudegino dviejų pagalbinių policininkų sodybas: vienoje iš jų sudegė policininko žmona ir 3 vaikai, nes partizanai šaudė į degančius trobesius ir niekam neleido išbėgti³⁹.

Tų pačių metų birželio 18 d. naktį Trakų valsčiuje į Petkėniškių kaimą atvykę apie 40 ginkluotų „banditų“ sudegino 3 ūkius su visu inventoriu ir gyvuliais; per gaisrą sudegė moteris. Tą pat naktį Salkininkų kaime jie nužudė 6 žmones, iš jų vieną (M. Radzevičių) žiauriai kankino: peršovė rankas ir kojas, gyvą įmetė į ugnį. Be to, kaime sudegino 2 ūkius su visu inventoriu ir gyvuliais. Taigi iš viso sudeginti 5 ūkiai, jų turto nuostoliai įvertinti 900 tūkst. Rm⁴⁰.

1944 m. birželio 17 d. Beištrakių kaime „banditai“ sudegino 7 ūkius ir nužudė 2 ūkininkus⁴¹.

Tokių žiaurių akcijų daug buvo Pietryčių Lietuvoje, jų pasitaikė ir kitose Lietuvos vietovėse. Antai 1944 m. sausio 21 d. Luokės valsčiaus Žaduvėnų kaime pas ūkininką Avelį atėjo 5 „rusų banditai“. Apie tai kažkam pranešus policijai, jie išžudė visą ūkininko 5 asmenų šeimą⁴².

Vokiečių saugumo policijos ir SD duomenimis, vien 1944 m. vasario mėn. sovietiniai „banditai“ ir lenkų partizanai Lietuvos generalinėje srityje nužudė 14 civilių gyventojų, 11 policijos pareigūnų, 7 vokiečių karius, sužeidė 13 civilių gyventojų, 12 policijos pareigūnų ir 4 vokiečių karius, paėmė į nelaisvę 6 civilius gyventojus, 9 policijos pareigūnus ir 2 vokiečių karius. Plėšdami ūkininkus, puldami įvairius punktus bei vietoves „banditai“ panaudojo 252 pasto-

tes, pagrobė 40 karvių, 18 arklių ir kt.⁴³ Šie skaičiai rodo bendrąsias sovietinių partizanų veiklos tendencijas: nuo jų pirmiausia kentėjo civiliai gyventojai, kaimo vietovių žmonės, valstiečiai (ūkininkai).

Tarp sovietinių partizanų aukų, be abejo, galėjo būti ir okupantų talkininkų (kolaborantų), tačiau jų buvo mažuma. Dauguma aukų buvo susiję su lenkų ar lietuvių nacionaliniais pagrindžiais, apskritai niekuo nenuskaltę, tačiau sovietiniams partizanams neįtikę civiliai gyventojai⁴⁴.

Pietryčių Lietuvoje, Rūdninkų girios rajone, veikę sovietiniai partizanai naudojo „išsivedimo į mišką“ taktiką. Antai 1944 m. gegužės 15 d. vakare į Jašiūnų valsčiaus Padvariškių dvarą atėjo apie 40 partizanų paėmė 11 arklių, 7 karves ir kiaules, 5 porinius vežimus ir kitą turtą, kartu išsivedė ir 4 žmones, vieną iš jų pakeliui paleido⁴⁵. Miške žmonės buvo tardomi, kankinami, čia vykdomos ir mirties bausmės. Rūdninkų girioje veikęs „Kovos“ būrys 1944 m. pavasarį turėjo užduotį nustatyti, kas iš gyventojų palaiko ryšius su lietuvių savisaugos (policijos) bataliono igula Rakliškėse; tie gyventojai turėjo būti ištremti, jų turtas konfiskuotas⁴⁶.

Kaune veikusi sovietinių partizanų teroristinė grupė (jos veikloje dalyvavo ir po karo SSRS didvyriu paskelbtas Alfonsas Čeponis) vien 1943 m. pavasarį–rudenį nužudė 8 vokiečius (tarp jų 5 karininkus), 17 policininkų, 6 slaptosios policijos agentus, Kauno miesto valstybinio teatro režisierių Juozą Monką-Monkevičių (jis Kauno gatvėje nužudytas ir apiplėštas 1943 m. rugsėjo 25 d.)⁴⁷.

Ši grupė 1944 m. sausio 4 d. naktį Kaune, Tvirtovės alėjoje, įsibrovė į butą ir nužudė dvi moteris – Eleną Spirgevičiūtę ir Stasę Žukaitę; panašių nusikaltimų padarė ir daugiau⁴⁸.

TERORO AKCIJOS PRIEŠ OKUPACINIO REŽIMO AUKŠTO RANGO PAREIGŪNUS IR VISUOMENĖS VEIKĖJUS

Politinės žmogžudystės Lietuvoje turėjo vykdyti iš sovietinio užnugario siunčiamos NKGB–NKVD grupės, vėliau komunistų partijos struktūrų organizuojamos ir vadovaujamos grupės. Antai SSRS gynybos liaudies komisaro 1942 m. rugsėjo 5 d. įsakyme tarp kitų uždavinių buvo keliamas uždavinys negailestingai naikinti arba imti į nelaisvę fašistinius politinius veikėjus, generolus, aukšto rango tarnautojus, „mūsų tėvynės išdavikus, tarnaujančius priešui“⁴⁹.

Sovietiniuose ir kituose šaltiniuose galima aptikti duomenų apie mėginimus nužudyti Lietuvos generalinį komisarą A. von Rentelną. Inicatyva rengti pasikėsinimą į jį, matyt, kilo ne tik Maskvoje; tai padaryti planavo ir sovietinio pagrindžio „apačios“⁵⁰. Esama duomenų, kad Lietuvos generalinį komisarą mėginta nužudyti 1943 m. rudenį; lietuvių pagrindžio šaltinių duomenimis, tą metų spalio 3 d. naktį keliolika ginkluotų „ukrainiečių“ užpuolė lietuvių policininkus, saugojusius Kauno apygardos tarėjo Goštauto bute po dalyvavimo derliaus šventėje apsinakvojusį A. von Rentelną. Buvo sužeistas vienas lietuvis policininkas, nukautas „rusų kapitonas“⁵¹.

LSSR NKVD operatyvinės grupės vadovybė Maskvoje 1943 m. lapkričio pradžioje siūlė J. Vildžiūnui (Berui) rengiantis vokiečių okupacinio režimo pareigūnų sunaikinimui visą dėmesį skirti A. von Rentelnui⁵².

Siekta nužudyti ir kitus aukščiausius vokiečių pareigūnus. 1943 m. spalio 22 d. J. Vildžiūnui buvo siūloma pateikti planą ir pasiūlymus, kaip nužudyti Vilniaus miesto komisarą Hansą Hingstą arba Vilniaus apygardos komisarą Horstą Wulffą. Lapkričio

pradžioje J. Vildžiūno buvo klausiama, ar pradėjo rengtis šioms operacijoms. Jis atsakė, kad dar 1943 m. vasarą organizavo „žymių vokiečių pareigūnų“ nužudymą, tačiau nesėkmingai. Dabar esą per savo agentus jis organizuojąs pasikėsinimus Vilniuje į juos, jau nustatytos H. Hingsto ir H. Wulffo gyvenamosios vietos (butai) ir jų automobilių numeriai. Matyt, šiems teroro aktams įvykdyti J. Vildžiūnas prašė iš sovietinio užnugario atsiųsti magnetinių minų⁵³.

Nors J. Vildžiūnas ir žadėjo greitai nužudyti vieną iš vokiečių „vadeivų“ Vilniuje, jokio teroristinio akto jam nepavyko suorganizuoti. 1943 m. rudenį NKGB grupės rengėsi nužudyti asmenį, kuris sovietinio saugumo šaltiniuose vadinamas niekinamu slapyvardžiu „Blakė“. Kadangi vokiečių pareigūnai NKVD šaltiniuose vadinami tikrosiomis pavardėmis, galima manyti, jog tai buvo lietuvis – lietuvių savivaldos pareigūnas ar visuomenės veikėjas, gyvenęs Kaune (gal net gen. Petras Kubiliūnas?). Maskva siūlė J. Vildžiūnui surinkti visus duomenis apie „Blakę“. 1943 m. lapkričio mėn. J. Vildžiūnas „visą dėmesį“ buvo sutelkęs į tai, kaip nužudyti „Blakę“⁵⁴. Nors planai buvo ambicingi ir toli siekiantys, 1943 m. nei J. Vildžiūno „čekistai“, nei apskritai sovietiniai pagrindininkai Kaune ir Vilniuje nesugebėjo įvykdyti jiems keliamų teroristinių uždavinių, nenužudė nė vieno žymesnio vokiečių okupacinio režimo ar lietuvių savivaldos administracijos pareigūno.

Be abejo, sovietiniam pagrindžiui Lietuvoje turėjo įtakos sovietinių baltarusių pagrindininkų Baltarusijoje įvykdytos teroro akcijos prieš vokiečių okupacinio režimo pareigūnus. Garsiausia iš jų buvo Baltarusijos gauleiterio Wilhelmo Kubeš nužudymas. Gavę įsakymą iš Maskvos, Minsko regione veikę sovietiniai būriai jį atkakliai „medžiojo“ 1943 m. vasarą ir rudenį. Iš pradžių pasikėsinimai į jį nužudyti buvo nesėkmingi,

tarp jų ir tų metų birželio 22 d. įvykdytas sprogdinimas Minsko teatre. W. Kubę paviko nužudyti 1943 m. rugsėjo 22 d. – jį mirtinai sužeidė jo miegamajame padėta mina⁵⁵.

Kaip „tėvynės išdavikus“ ir vokiečių kolaborantus sovietiniai baltarusių partizanai žudė ir baltarusių nacionalinio sąjūdžio veikėjus. Tarp kitų 1943 m. gruodžio 6 d. buvo nužudytas Minsko burmistras Vaclavas Ivanovskis (žymaus Lietuvos gamtininko, profesoriaus Tado Ivanausko (1882–1970) brolis).

Vilniuje veikusi sovietinio pagrindžio teroristinė grupė 1944 m. kovo 3 d. nužudė baltarusių visuomenės veikėją, žymų aktorį, režisierių, dramaturgą, baltarusių kalba leisto laikraščio „Bielaruski Holas“ vyriausiąją redaktorių F. Alechnovičių (Francisk Alachnowicz)⁵⁶.

Vykdydami teroro akcijas sovietinio pagrindžio dalyviai neatsižvelgė į potencialiai skaudžius jų padarinius vietos gyventojams, į tai, kad vokiečiai taikė nusikalstamą kolektyvinės atsakomybės principą: už antivokiškus teroro aktus buvo žudomi nekalti civiliai gyventojai. Vien keršydamis už W. Kubės nužudymą vokiečiai sušaudė 2 tūkst. niekuo nenusikaltusių minskiečių (tarp jų buvo moterų ir vaikų), dar daugiau įkalino koncentracijos lagerio⁵⁷.

Nužudžius aukštą okupacinio režimo pareigūną, matyt, vokiečiai panašiai būtų elgęsi ir Lietuvoje. Tokiai prielaidai yra konkrečių pavyzdžių. 1943 m. rugsėjo mėn. lenkų pagrindininkai Vilniuje nužudė lietuvių kriminalinės policijos pareigūną Marijoną Padabą. Keršydamis vokiečiai sušaudė 10 lenkų įkaltų, tarp kurių buvo ir žymių visuomenės veikėjų; 100 asmenų buvo suimti ir įkaltinti. Po šių įvykių lenkų pagrindis atsisakė vykdyti teroro akcijas. Tada sovietinio pagrindžio veikėjai ėmė kaltinti lenkų pagrindį pasyviai elgsena, netgi trukdymu vykdyti

diversijas ir teroro aktus⁵⁸. Tuo galima aiškinti ir sovietinių antivokiškų teroristinių akcijų nesėkmes, ypač Vilniuje. Lenkų pagrindžio dalyviai prie jų neprisidėjo, nors J. Vildžiūnas (Beras) informuodavo Maskvą apie daugelį jo užverbuotų ir sutikusių bendradarbiauti lenkų. Neturėdamas agentų, įtakos, sąjungininkų, sovietinis pagrindis ir jo teroristinės grupės tokioms sudėtingoms operacijoms įvykdyti paprasčiausiai buvo per silpnas.

Tačiau sovietinio pagrindžio vadovė Maskvoje neatsisakė teroro akcijų prieš Lietuvos generalinį komisarą A. von Rentelną, Vilniaus miesto ir apygardos komisarus vokiečius, o 1944 m. – ir prieš Lietuvos vietinės rinktinės organizatorių gen. Povilą Plechavičių, galbūt ir kitus asmenis. Priešingai, užmojai rengti politines žmogžudystes 1944 m., karui einant į pabaigą, darėsi vis didesni. 1944 m. pradžioje SSRS NKVD–NKGB vadovai savo pavaldinių lietuvių Maskvoje klausė, kodėl iš J. Vildžiūno (Bero) negaunama informacijos apie numatytą ir rengtą žymių vokiečių pareigūnų nužudymą Vilniuje, ar ta linkme toliau dirbama. J. Vildžiūnui duotas nurodymas, kad į Vilnių siunčiama Balio Vilučio (slap. Volungė) grupė turi būti orientuota: 1) nužudyti generalinius tarėjus, komendantus ir kitus aukštus valdžios pareigūnus; 2) visą energiją skirti ne atsitiktinių ir paviršutiniškų žvalgybos duomenų rinkimui, o teroro aktų vykdymui ir „vertingų“ agentų verbavimui⁵⁹. Matyt, panašūs nurodymai duoti ir į Kauną pasiųstai V. Grizicko (slap. Banga) grupei.

Kaip matyti iš J. Vildžiūno ataskaitų, jo čekistai skverbėsi į lenkų pagrindį Vilniuje, užverbavo nemažai jiems padėjusių agentų. J. Vildžiūnas rašė, kad nuo 1944 m. pradžios jis rimtą dėmesį atkreipė ir į stiprėjančias „lietuvių nacionalistų“ pagrindines organizacijas. Tačiau teroro akcijų rengi-

mas siekiant nužudyti vokiečių komisarus H. Hingstą ir H. Wulffą nebuvo sėkmingas, įvyko „provokacijos“, kai kurie asmenys vokiečių buvo suimti⁶⁰.

Apie pasikėsinimus 1944 m. į Lietuvos generalinį komisarą A. von Rentelną ir gen. P. Plechavičių plačiai rašė G. Zimanas 1983 m. išleistoje apybraižoje. Jo žodžiais, idėją nužudyti „vieną lietuvių tautos budių“ – A. von Rentelną vokiečių okupacijos metais „brandino“ „Staso“ grupės narys Hubertas Borisa (1958 m. jis buvo paskelbtas SSRS didvyriu (po mirties). G. Zimanas pritaręs šiai idėjai. Lietuvos generalinis komisaras A. von Rentelnas turėjo būti nužudytas pakišus jam magnetinę miną. Esą tai turėjo padaryti viena moteris lenkė, troškusi jį nugalaboti už jos sušaudytą brolių⁶¹. Taigi A. von Rentelnas turėjo būti nužudytas pagal labai panašų į W. Kube's nužudymą scenarijų. Sunku pasakyti, ar jis buvo realus, ar gal tik G. Zimano fantazijos vaisius.

Juo labiau kad iš vokiškų šaltinių ryškėja kitoks sovietinio pagrindžio rengtas pasikėsinimo į A. von Rentelną (ir gen. P. Plechavičių) planas. 1944 m. balandžio 6 d. vokiečių saugumo policija suėmė „rusų parašiutininką“ Germaną Haimą. Per tardymą jis davė parodymus, kad prieš keletą savičių bazėje prie Baltosios Vokės įvyko sovietinių „banditų“ vadovybės pasitarimas, kuriam vadovavo „žinomi banditai“ Kostas ir Vladimiras. Pasitarime pirmiausia buvo priimtas nutarimas paskelbti mirties nuosprendį „banditams“ (t. y. sovietiniams partizanams) Miškai ir Jurkai, nes esą jų plėšimų politiniu atžvilgiu „negalima buvo pakęsti“. Tačiau tame pačiame posėdyje mirties nuosprendis jiems buvo pakeistas – nuteistiesiems pasiūlyta „bausmę atlikti kitaip“: jie turėjo įvykdyti pasikėsinimą į generalinį komisarą A. von Rentelną ir gen. P. Plechavičių. Vokiečių saugumo policijai

nepavyko nustatyti, kada „banditai“ atvyko į Kauną, tačiau buvo žinoma, kad atvykę jie turėjo susisiekti su „žinomu banditu Petka Trofimovu“, taip pat kad G. Haimas buvo gavęs iš žydės Albinos, kuri tuo metu buvo banditų bazėje (Rūdninkų girioje), įpareigojimą sužinoti ir jai pranešti generalinio komisaro adresą. Rašte reiškiamas susirūpinimas, nes Miška ir Jurka esą yra „atkaklūs ir ryžtingi banditai“, jie moka prisitaikyti prie aplinkybių, ilgai siautėjo Kaune, gerai pažįsta miestą, palaiko ryšius su lig tol (vokiečiams) nežinomais asmenimis. Ypač pavojingu laikytas P. Trofimovas – senas, daug kartų baustas, vadovaujamas pareigas einantis komunistas⁶².

Imtis kokių nors konkrečių pasikėsinimo į A. von Rentelną veiksmų sovietiniams teroristams, matyt, nepavyko, tačiau rengiant pasikėsinimą į gen. P. Plechavičių jiems pasisėkė kai ką nuveikti.

Pasak G. Zimano, generolo nužudymas buvusi „dar viena“ H. Borisos puoselėta „svajonė“⁶³. Žvelgiant iš sovietinio pagrindžio pozicijų, gen. P. Plechavičius buvo tikrai pavojingas, vertas susidorojimo priešas: kilęs iš dvarininkų, 1918 m. ryžtingais veiksmais slopinęs bolševikų revoliuciją Žemaitijoje, 1926 m. įvykdęs „fašistinę“ valstybės perversmą, o svarbiausia, 1944 m. vasario 16 d. pakvietęs Lietuvos vyrus stoti į jo vadovaujamą Lietuvos vietinę rinktinę. Kaip vylėsi pats P. Plechavičius ir nemaža lietuvių visuomenės dalis, ši rinktinė turėjo būti atkuriamos Lietuvos kariuomenės užuomazga, kovoti su sovietiniais partizanais. Gen. P. Plechavičius buvo pavojingas ir tuo, kad jis buvo populiarus okupuotoje Lietuvos visuomenėje, į jo kvietimą atsiliepė tūkstančiai Lietuvos vyrų.

Iš sovietinių šaltinių matyti, kad gen. P. Plechavičių sovietiniai pagrindininkai ilgai sekė, apie jį rinko žinias. Buvo užverbuotas jo štabe dirbęs buvęs Lietuvos ka-

riuomenės karininkas Piotras Voronenka, galbūt ir kiti asmenys. Gautus duomenis apie Vietinę rinktinę ir kitą politinio bei karinio pobūdžio informaciją sovietiniai pagrindininkai perduodavo į Maskvą.

Tačiau nužudyti gen. P. Plechavičiaus nepavyko. H. Borisa 1944 m. kovo 31 d. eidamas į susitikimą su P. Voronenka pateko į policijos pasalą, buvo sunkiai sužeistas, svetima (M. Zumerio) pavarde paguldytas į ligoninę, iš jos pabėgo, vėl buvo suimtas ir 1944 m. gegužės mėn. nusižudė Kauno kalėjime⁶⁴. Įdomu pažymėti, kad gen. P. Plechavičius žinojo apie sovietinio pagrindžio rengiamą pasikėsinimą į jį⁶⁵.

1944 m. kovo 24 d. Švenčionyse sovietiniai partizanai nužudė vokiečių civilinės valdžios ūkinius pareigūnus (apskritis žemės ūkio vadovus) Fritzą Ohlį ir Ernstą Heinemanną. Ši antivokiška teroro akcija daugeliu atžvilgių buvo išskirtinė. Pagrįstai galima teigti, kad ji įvykdyta lietuvių nacionalinio pagrindžio iniciatyva ir jo žmonėms aktyviai dalyvaujant (tai ir lėmė jos sėkmę). Akcija buvo 1944 m. pradžioje tarp lietuvių ir sovietinio pagrindžių atstovų užsimezguusių kontaktų ir ryšių rezultatas. Be kitų tikslų, ja siekta pakenkti turėjusiems tendenciją gerėti vokiečių ir lenkų santykiams (todėl vokiečių pareigūnai buvo nužudyti lenkų pagrindžio vardu). Lietuvių nacionalinio ir sovietinio pagrindžio ryšiai nenutrūko iki pat vokiečių okupacijos pabaigos. Galima daryti prielaidą, kad sovietai dėl savo agresyvių, egoistinių tikslų neišnaudojo lietuvių nacionalinio pagrindžio potencialių galimybių bendrai antinacinei kovai, savo pozicijoms Lietuvoje stiprinti ir teroristinei veiklai plėsti. Galima kalbėti ir apie kitą šių ryšių aspektą, nors regioniniu mastu jie varžė sovietinio pagrindžio represinę veiklą, nes teko laikytis pasiektų susitarimų „tarpusavyje nekariauti“, neliesti „lietuviško kraujo“, neliesti civilių gyventojų. Sovietinio ir lietu-

vių nacionalinio pagrindžių atstovai netgi tarėsi dėl bendrų veiksmų prieš okupantus vokiečius jiems traukiantis iš Lietuvos⁶⁶.

Sovietinio pagrindžio, ypač NKGB–NKVD grupių, teroristinė veikla toli gražu nėra visiškai aiški. Iki šiol ne tik Lietuvos, bet ir kitų šalių istoriografijoje neišaiškintas klausimas – žymaus Stačiatikių bažnyčios veikėjo, Pabaltijo egzarchato vadovo, metropolito Sergijaus (Voskresenskio), jo vairuotojo P. Kulakovo, bendrakeleivių – buvusio Maskvos Didžiojo teatro solisto I. Redikiulcevo ir jo žmonos nužudymas 1944 m. balandžio 29 d. kelyje Vilnius–Kaunas (Kruonio miestelio apylinkėse)⁶⁷. Atsitiktine žudikų auka tapo ir keliuėjusi mergina, ji nužudyta kaip nereikalinga liudytoja⁶⁸.

Metropolito Sergijaus nužudymas neabejotinai buvo politinė žmogžudystė, tik neaišku, kas tai padarė. Vokiečių oficialiai leistoje spaudoje 1944 m. gegužės 2 d. nužudymas įvardytas kaip „bolševikinių bandidų“ įvykdytas teroro aktas⁶⁹. Sovietiniuose šaltiniuose ir istoriografijoje įsigalėjo nuostata, jog metropolitą Sergijų nužudė vokiečiai; tokios nuostatos linkusi laikytis ir dauguma Rusijos naujausiosios istoriografijos autorių⁷⁰. Tai nenuostabu: pripažinimas, kad aukšto rango dvasininką nužudė sovietinio pagrindžio atstovai, kompromituotų sovietinį pagrindį ir jo veiklos metodus.

Nors iki šiol nėra paviešintų patikimų tiesioginių įrodymų, o šaltiniuose ir istoriografijoje esama įvairių prieštarų teiginių ir spekuliacijų, vis dėlto galima manyti, kad metropolito Sergijaus nužudymas galėjo būti inspiruotas Maskvoje; galima kelti versiją, kad jį nužudė sovietinio pagrindžio, jo specialiųjų grupių atstovai⁷¹.

Aiškintis nužudymo aplinkybes sunku dėl metropolito Sergijaus asmenybės ir veiklos prieštaravimo. Metropolitas Sergijus ir jo vadovaujamo Pabaltijo egzarchato

aukštoji dvasininkija laikėsi griežtų anti-bolševikinių pozicijų, aktyviai bendradarbiavo su vokiečiais. Dėl to 1943 m. Maskvos bažnytinė valdžia metropolitą už akių atidavė teismui⁷². Kita vertus, jis tvirtai ir atkakliai gynė Stačiatikių bažnyčios interesus, nepasidavė vokiečių spaudimui atsiriboti nuo Maskvos patriarchato; jo pastangomis Pabaltijo egzarchatas išliko pavaldus Maskvos patriarchijai ir kt.

Galima pateikti daugelį faktų, rodančių, kad metropolitas Sergijus buvo palankus vokiečiams ir pastarieji pasitikėjo juo. 1944 m. pradžioje, kai nuo slenkančio į Vakarus fronto į Lietuvą plūstelėjo pabėgėlių ir evakuotų Rusijos gyventojų srautas, vokiečių okupacinė valdžia Lietuvoje nuogąstavo, kad apskričių viršininkai atvykusiems nepatikimiems „sovietinės bažnyčios“ dvasininkams išduos leidimus dvasinei veiklai. Vokiečių nurodymu jie turėjo būti registruojami ir kontroliuojami „susitarus su metropolitu Sergijumi“, o apskričių viršininkai galėjo išduoti leidimus dvasinei veiklai tik tiems dvasininkams, kurie turės „ypatingai aiškų“ jo leidimą⁷³.

Kokie konkretūs faktai rodytų, kad metropolito Sergijaus nužudymas buvo ne vokiečių įvykdytas teroro aktas? Vis dėlto žudikai vilkėjo vokiškas uniformas (jei nužudymo inspiratoriai būtų buvę vokiečiai, uniformos tikriausiai būtų buvusios kitokios). Vokiečiai už suteiktus duomenis apie šio nusikaltimo vykdytojus buvo pažadėję 10 tūkst. Rm premiją.

Neteisingi istoriografijoje pasitaikantys teiginiai, kad vokiečiai netyrė nužudymo aplinkybių. Metropolito Sergijaus nužudymo aplinkybėms ištirti buvo sudaryta komisija, kriminalinė policija atliko nusikaltimo vietos tyrimą, padarytos rastų šovinių tūtelių ir kulų fotogramos bei mikrofotogramos⁷⁴.

Vokiečių saugumo policijos ir SD Lietuvoje vadas 1944 m. gegužės 1 d. rašte

dėl metropolito Sergijaus nužudymo vokiečių žandarmerijos vadui Lietuvoje detaliai nušvietė įvykdyto nusikaltimo aplinkybes. Jame pateikti liudytojų parodymai, išvardyta nemažai detalių ir daroma išvada, kad nusikaltėliai turėjo automobilį su policijos numeriais, šaudė iš dviejų „mašinpistolių“ – rusiškos ir vokiškos ir kt.

Tame rašte žandarmerijos vado buvo prašoma „iki atskiro parėdymo prieš išvažiavimus ir įvažiavimus kaip galima dažniau“ automobilius su policijos ženklais sulaikyti ir patikrinti, tą patį daryti buvo prašoma ir vermachto įstaigų, be to, šių įstaigų buvo prašoma „ateityje konfiskuotas vokiškas ir rusiškas „mašinpistoles“ pristatyti patikrinimui“ vokiečių saugumo policijos kriminalistikos tarnybai⁷⁵.

Po metropolito Sergijaus nužudymo vokiečiai ėmėsi saugumo priemonių sričių, kuriose „siautėjo banditai“, keliuose. Vokiečių tvarkos policijos vado 1944 m. gegužės 1 d. įsakymu kategoriškai uždraustos pareigūnų tarnybinės kelionės „palydint tik šoferiui“. Išvykstant į jas automobiliai turėjo būti „užpildyti keleiviais“, kelionių metu ginklai ir sprogmenys parengti atremti užpuolimus⁷⁶. Kad nesusidarytų palankios sąlygos panašioms teroro aktams, policijai buvo uždrausta stabdyti automobilius Vilniaus, Kauno, Panevėžio apygardų keliuose.

Taigi po metropolito Sergijaus nužudymo vokiečiai ėmėsi konkrečių veiksmų nusikaltimui atskleisti ir tam tikrų priemonių saugumui keliuose užtikrinti.

Tačiau karo sąlygomis vargu ar buvo įmanoma nužudymą ištirti. Tomis dienomis Vilniuje jau buvo jaučiamas fronto artėjimas; tai dezorganizavo vokiečių tvarką ir jie negalėjo kontroliuoti padėties. Iš miesto jau vyko evakuacija, ėmė kriksti Vilniaus krašte dislokuoti Lietuvos vietinės rinktinės daliniai ir kt. Kita vertus, dėl tokios padė-

ties 1944 m. pavasarį vokiečiai galėjo inscenizuoti nužudymo tyrimo veiksmus.

Savotiškai įdomi ir išraiškinga buvo sovietinio ginkluoto pogrindžio dalyvių Lietuvoje reakcija į metropolito Sergijaus nužudymą. LPJŠ vadovai apie šį įvykį šifruotomis radiogramomis A. Sniečkų Maskvoje informavo tik 1944 m. gegužės 8–9 d. M. Miceika (slap. Gabrys) iš Rūdninkų girių pranešė, kad metropolitą nužudė nežinomi asmenys važiuojantį automobiliu kelyje Vilnius–Kaunas prie Kruonio miestelio balandžio 28 d. (iš tikrųjų 29 d.); jis pažymėjo, kad dėl to vokiečiai spaudoje niršta. G. Zimanas A. Sniečkui rašė: „Fašistinė spauda praneša, kad bolševikiniai banditai netoli Kauno nužudė metropolitą Sergijų. Mes niekam tokio uždavinio nedavėme. Iš kai kurių aplinkybių panašu, kad tai gestapo provokacija. Jeigu ką sužinosite tiksliau, prašau pranešti.“⁷⁷

Atrodytų, jog LPJŠ partizanų vadai apie metropolito Sergijaus nužudymą sužinojo tik iš vokiečių leistos spaudos, kuri Rūdninkų girią pasiekė gerokai vėluodama. Kartu galima daryti prielaidą, kad LPJŠ partizanai metropolito Sergijaus nužudymo akcijoje nedalyvavo.

Nėra duomenų, kad A. Sniečkus apie šį įvykį būtų informavęs G. Zimaną, nors jo ir buvo prašoma tą padaryti. Įdomu ir tai, kad LPJŠ šaltiniuose metropolito Sergijaus nužudymo „vokiška versija“ iš pradžių vertinta atsargiai: „Yra pagrindo manyti, kad Sergijus buvo užmuštas pačių vokiečių provokaciniais sumetimais.“⁷⁸

Vėliau, 1944 m. pavasarį (tikslī data nenurodyta), Lietuvos KP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas Kazys Preikšas „lietuvių partizanų grupės“ vardu parengė dokumentą, pavadintą „Žinutės dėl pravoslavų bažnyčios egzarcho, Lietuvos ir Latvijos metropolito Sergijaus provokacinio nužudymo projektas“. Jame jau

teigta, jog „Lietuvos partizanams žinoma, kad metropolitą Sergijų nužudė gestapas turėdamas tikslą įbauginti „raudonuoju teroru“ katalikų dvasininkiją ir sulaukyti patriotiškai nusiteikusių katalikų dalį nuo aktyvios kovos prieš vokiečius“. Šis dokumentas buvo pasiųstas VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjui Fedosejevui su prašymu leisti jį perskaityti per radiją ir paskelbti lietuviškoje (sovietinėje) spaudoje⁷⁹.

Tačiau nėra duomenų, kad šios propagandinės akcijos būtų buvusios įgyvendintos.

Kai A. Sniečkaus (LPJŠ) vadovaujamų partizanų vadai pranešinėjo į Maskvą jiems žinomą informaciją apie metropolito Sergijaus nužudymą, o Maskvoje K. Preikšas stengėsi apginti Lietuvos partizanų „garbę“ nežudžius aukšto Stačiatikių bažnyčios dvasininko, okupuotoje Lietuvoje veikusios LSSR NKVD operatyvinės grupės vadovas J. Vildžiūnas (1944 m. pavasarį jis jau turėjo išsišakojusį savo agentų tinklą, informavo Maskvą apie visus svarbiausius politinio visuomeninio gyvenimo įvykius Lietuvoje, ypač Vilniuje ir Kaune) į metropolito Sergijaus nužudymą visiškai nereagavo, jį nutylėjo, nekreipė dėmesio ir į vokiečių sukeltą antisovietinės propagandos triukšmą. Nieko apie tai jo neklausė ir Maskva.

Kartu su kitais minėtais faktais tokia nebyli NKGB–NKVD vadovybės reakcija į metropolito Sergijaus nužudymo faktą gali būti svarbus netiesioginis įrodymas, kad su metropolitu vis dėlto susidorojo ne vokiečiai, o NKGB–NKVD grupių žmonės, surengę itin slaptą teroristinę operaciją.

Beje, apie metropolito Sergijaus nužudymą NKGB–NKVD šaltiniuose gali būti ir užšifruotos medžiagos⁸⁰.

Baigiantis vokiečių okupacijai sustiprėję, iš sovietinio užnugario apginkluoti sovietinių partizanų būriai, ypač veikę Pie-

tryčių Lietuvoje, išplėtė teroro akcijas. Antai Rūdninkų girioje veikęs „Kovos“ būrys nuo 1944 m. vasario 15 d. iki balandžio pradžios nustatė 74 antisovietišškai nusiteikusius asmenis, iš jų net 49 nužudė; tarp jų buvo 10 policininkų, 25 „baltieji partizanai“ ir šauliai, 10 lenkų „legionierių“, 2 vokiečių tarnautojai ir kt.⁸¹ Šie duomenys abejotini, tačiau suintensyvėjusią teroristinę sovietinio pogrindžio veiklą jie, be abejo, atspindi.

Nėra duomenų, kad sovietiniai partizanai Lietuvoje būtų įvykdę teroro akcijų prieš aukštesnio rango vokiečių okupacinio režimo pareigūnus – šie, kaip ir anksčiau, sovietiniams partizanams buvo nepasiekiami. Labiau pažeidžiami buvo visuomenės veikėjai, kolaboravę su vokiečiais. Istorikės Reginos Laukaitytės paskelbtais duomenimis, 1944 m. liepos mėn. savo automobilyje turėjo būti susprogdintas Patikėtinio rusų gyventojų reikalams Lietuvos generalinėje srityje biuro (Rusų komiteto) vadovas Aleksejus Stavrovskis. Padėti miną automobilyje turėjo jo vairuotojas J. Bondarevas, pačioje okupacijos pabaigoje tapęs sovietiniu partizanu. Tačiau jis šios užduoties neįvykdė, miną grąžino partizanams. A. Stavrovskio nužudymo operaciją buvo sumanę „Dėdės“ būrio partizanai, veikę netoli Kauno⁸².

Vokiečių okupacijai Lietuvoje einant į pabaigą Lietuvos SSR NKGB vadovybė rengėsi represinėmis priemonėmis įtvirtinti sovietinį okupacinį režimą. Remiantis turimais operatyviniais duomenimis, buvo sudaromi sąrašai žmonių, kuriuos ketinta suimti, patikrinti, „apdoroti“ (užverbuoti); buvo pradėdamos lietuvių ir lenkų „kontr-revoliucinių“ pogrindžių kolektyvinės ir individualios „literinės“ bylos. Pokario metais sovietų saugumas lietuvių antinacinio pogrindžio dalyviams sudarė apie 300 baudžiamųjų bylų, lenkų pasipriešinimo dalyviams – apie 160 tokių bylų⁸³.

Buvę sovietinio pogrindžio, ypač NKGB–NKVD grupių nariai natūraliai įsiliejo į sovietines struktūras, vykdžiusias masines represijas Lietuvoje, slopino beveik dešimtmetį trukusį lietuvių tautos ginkluotą antisovietinį pasipriešinimą. SSRS specialiosios tarnybos tęsė sovietinio pogrindžio Lietuvoje dalyvių veiklą – stengėsi suimti, sugrąžinti į SSRS ir nubausti į Vakarus pasitraukusius veikėjus. Pastangos iš „perkeltųjų asmenų“ stovyklos Vakarų Vokietijoje pagrobti gen. P. Plechavičių buvo nesėkmingos: 1949 m. jis emigravo į JAV. Tačiau kita panaši pagrobimo operacija pavyko – Lietuvos pirmasis generalinis tarėjas gen. P. Kubiliūnas buvo pargabentas į SSRS ir 1946 m. nuteistas mirties bausme.

IŠVADOS

Karo išvakarėse (1940 m.) SSRS okupuotoje ir aneksuotoje Lietuvoje sovietinis ginkluotasis pogrindis (sovietiniai partizanai) veikė kaip iš sovietinio užnugario organizuojama, remiama ir vadovaujama SSRS karinė politinė, represinė (teroristinė) jėga.

1941–1942 m. pavasarį svarbiausias vaidmuo organizuojant sovietinį pasipriešinimą teko SSRS NKGB–NKVD (vėliau komunistų partijos) struktūroms. Žvalgybinei, diversinei, teroristinei veiklai per fronto liniją atsiųstos NKGB–NKVD grupės, nespėjus pasitraukti į SSRS sovietinis aktyvas nesugebėjo išsilaikyti, suformuoti pasipriešinimo židinių, išplėtoti jokios pasipriešinimo veiklos. Sovietinių represijų vykdytojais tapys tapo priešo (vokiečių) aukomis.

Sovietinis ginkluotasis pogrindis (ypač Rytų Lietuvoje) sustiprėjo, jo veikla tapo organizuota tik nuo 1943 m. rudens, kai dėl išorinių ir vidinių veiksnių atsirado palankesnės sąlygos, į sovietinių partizanų gretas įsiliejo sovietiniai karo belaisviai, naikinamų

žydų getų kovotojai, kitų tautybių žmonės, kuriems grėsė vokiečių represijos.

Formuojantis sovietiniam ginkluotam pagrindžiui Lietuvoje silpna buvo idėjinė motyvacija. Jis formavosi ne Lietuvos nacionalinių, politinių, socialinių realijų dirvoje; tai nebuvo savaiminė, vienalytė, politinių vienminčių karinė politinė jėga, jos nerėmė krašto gyventojų dauguma.

Sovietinių partizanų represinius (terroristinius) veiksmus lėmė: 1) direktyvos iš sovietinio užnugario; 2) sovietinio pagrindžio vidinės raidos sunkumai ir komplikacijos. Represijomis siekta paveikti gyventojų elgseną, užsitikrinti jų paramą, atgrasinti nuo bendradarbiavimo su vokiečiais, demoralizuoti jų užnugarį, demonstruoti savo galią ir įtaką, sudaryti sąlygas sovietinei reokupacijai. Labiausiai terorizuojami buvo lietuviškosios administracijos žemutinės grandies pareigūnai (kaimų seniūnai, policininkai ir kt.), stambesni ūkininkai (buožės) ir jų šeimos.

Mėginta įvykdyti teroro aktus prieš: 1) vokiečių okupacinio režimo pareigūnus: generalinį komisarą A. von Rentelną, Vil-

niaus apygardos komisarą H. Wulfą; 2) nacionalinių pagrindžių veikėjus; 3) Lietuvos vietinės rinktinės organizatorių gen. P. Plechavičių ir kt.

Lietuvos gyventojams šie veiksmai kėlė didelį pavojų – okupantai vokiečiai galėjo griebtis atsakomųjų represijų, keršto akcijų. Dėl savo silpnumo, menkos įtakos okupuotos Lietuvos visuomenei sovietinio pagrindžio dalyviai nesugebėjo įvykdyti šių ir kitų teroristinio pobūdžio akcijų.

Pagrįstai galima manyti, kad metropolitо Sergijaus (Voskresenskio) nužudymas 1944 m. balandžio mėn. buvo specialiųjų sovietinių grupių politiniais tikslais įvykdyta žmogžudystė.

Vis dėlto sovietinio pagrindžio represiniai (terroristiniai) veiksmai neturėjo didesnio poveikio vokiečių okupuotos Lietuvos visuomenės gyvenimui.

Sovietinio pagrindžio represinė (terroristinė), agentūrinė, žvalgybinė ir kitokia veikla nacių okupacijos metais padėjo NKGB–NKVD vykdyti sovietines masines represijas Lietuvoje pokario metais.

Nuorodos

¹ А. Попов, *Диверсанты Сталина: деятельность органов госбезопасности на оккупированной советской территории в годы Великой Отечественной войны*, Москва, 2004, с. 20–21.

² „Baltijos valstybių kompartijų ir sovietų valdžios vadovų 1942 m. „Kreipimasis į Pabaltijo tautas“, *Kovoje prieš hitlerinę okupaciją: Lietuvos KP(b) atsišaukimai Didžiojo Tėvynės karo metu*, Vilnius, 1948, p. 42–43.

³ Žr. svarbiausius sovietinės istoriografijos darbus: P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais*, Vilnius, 1966; A. Rakūnas, *Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją*, Vilnius, 1970.

⁴ Lietuvos partizaninio judėjimo štabo (toliau – LPJŠ) būrių ir grupių veiklos 1944 m. apibendri-

namieji duomenys, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1, ap. 1, b. 489, l. 2.

⁵ В. Боярский, *Партизаны и армия: История утраченных возможностей*, Минск, 2003; А. Попов, *НКВД и партизанское движение*, Москва, 2003; to paties, *Диверсанты Сталина деятельность органов госбезопасности на оккупированной советской территории в годы Великой Отечественной войны*, Москва, 2004; С. Чернопруд, *НКВД–НКГБ в годы Великой Отечественной войны: неизвестные страницы*, Москва, 2005; А. Гогун, *Сталинские коммандос: Украинские партизанские формирования Малоизученные страницы истории 1941–1944*, Москва, 2008; J. Armstrong, *Soviet Partisans in World War II*, Madison, 1964 (vertimas į rusų k.: Дж. Армстронг, *Партизанская война: стратегия и тактика 1941–1943*, Москва, 2007; *Советские партизаны:*

Легенда и действительность, 1941–1944, Москва, 2007); B. Musial, *Sowjetische Partisanen in Weissrussland: Innenansichten aus dem Gebiet Baranovici, 1941–1944*, Eine Dokumentation, München, 2004; D. Levin, „In the forests – Partisan warfare“, *Fighting Back: Lithuanian Jewry's armed resistance to the Nazis, 1941–1945*, New York–London, 1985 ir kt.

⁶ И. Старинов, *Супердиверсант Сталина*, Москва, 2004, c. 344–345.

⁷ J. Paleckis, *Pergalės salutas: Karo metų užrašai*, Vilnius, 1985, p. 4.

⁸ В. Боярский, op. cit., c. 175–176.

⁹ SSRS NKVD 2-ojo skyriaus lietuviškojo poskyrio vadovo A. Guzevičiaus 1941 m. lapkričio 4 d. darbo planas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 3, l. 43–44.

¹⁰ SSRS NKVD 4-osios valdybos 6-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio viršininko A. Guzevičiaus 1942 m. gegužės 23 d. pažyma, ibid., l. 38. Lietuvą pasiekė A. Godliausko, K. Petriko, A. Milvydo, K. Macevičiaus ir V. Šiupinio grupės.

¹¹ Ibid.

¹² Antai buvusį NKGB Marijampolės apskrities viršininką, žvalgybinės diversinės grupės, atsiųstos į Marijampolės apskritį, vadą K. Petriką vokiečiams išdavė jo sesuo, ibid., ap. 9, b. 28, l. 66.

¹³ Tarp pirmųjų sovietinių grupių dalyvių išskirtine asmenybe laikytinas P. Vitulskis. Jis buvo Lietuvos kriminalinės policijos viršininko pavaduotojas, Lietuvą okupavus sovietams dirbo NKVD, dalyvavo vykdant sovietines represijas. Karo pradžioje pasitraukė į SSRS, buvo atsiųstas į Lietuvą iš Kalinino apylinkių kartu su A. Godliausko grupe. Atvykęs į Kauną tuoj pat pasidavė vokiečiams, jiems išdavė viską, ką žinojo apie siunčiamas diversines žvalgybines grupes, Lietuvoje pasilikusius sovietinius agentus. Todėl kaip antinacinio pagrindžio dalyvis sovietinėje istoriografijoje jis net nebuvo minimas.

Archyvinuose šaltiniuose yra duomenų, kad P. Vitulskį Vilniuje nužudė patys vokiečiai. Kitais duomenimis, jį, kaip tėvynės išdaviką, bendradarbiavusį su NKVD, sušaudė lietuvių saugumo policija, beje, nepaisydama jį gynusių ir slėpusių vokiečių valios. Žr. Anoniminės informacijos apie P. Vitulskį, ibid., b. 30, l. 21–22; f. 3377, ap. 55, b. 17, l. 103–105.

Iš kitų sovietinių grupių išdavikų paminėtinas V. Kavaliauskas – NKVD Ukmergės apskrities skyriaus tardytojas. Žr. V. Kavaliausko 1941 m. rugsėjo 4 d. parodymai, Lietuvos centrinis valsty-

bės archyvas (toliau – LCVA), f. R-500, ap. 1, b. 4, l. 399–404. 1944 m. V. Kavaliauskas pasitraukė su vokiečiais, 1945 m. pateko į sovietų rankas Bornholmo saloje (Danijoje). 43-iosios armijos karo tribunolas 1945 m. spalio pradžioje jį nuteisė mirties bausme, nuosprendis įvykdytas 1946 m. vasario mėn. Žr. V. Kavaliausko baudžiamąją bylą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44678/3, l. 168, 179.

Bendradarbiauti su vokiečiais sutiko ir kai kurie kiti atsiųstų grupių dalyviai. K. Macevičiaus grupės narys B. Umbrasas 1944 m. pasitraukė su vokiečiais į Vakarus, vėliau apsigyveno Australijoje.

¹⁴ V. Kavaliausko 1945 m. birželio 19 d. parodymai, ibid., ap. 9, b. 38, l. 41.

¹⁵ Antai nežymias, neaukštas (NKVD būstinės Kaune komendanto) pareigas ėjusio čekisto A. Vilimo vokiečiai neketino pakarti, tačiau jis pateko tarp tokia mirties bausme nubaustųjų paaiškėjus, kad dalyvavo žiauriai kankinant ir žudant politinius kalinius. Kaune, Petrašiūnuose, buvo rasta kapavietė, kurioje palaidoti 29 žmonių palaikai. Žr. „Petrašiūnuose pakastos aukos, išžudytos čekisto Vilimo“, *I laisvę*, 1942, sausio 3; LYA, f. 3377, ap. 55, b. 17, l. 103–105.

¹⁶ Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Ostlande 1941 m. gruodžio mėn. ataskaita Vyriausiajai reicho saugumo valdybai Berlyne, Latvijos centrinis valstybės istorijos archyvas, f. P-70, ap. 3, b. 57, l. 193–195.

¹⁷ Tai buvo „Keršytojo“ grupė (vadas K. Trinkūnas), „Pionierių“ (vadas A. Blažys), „Staso“ (vadas J. Pikas). Žr. A. Guzevičiaus 1942 m. vasario mėn. raštą P. Sudoplatovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 3, l. 40.

¹⁸ Sovietinio partizano J. Grigonio 1951 m. atsiminimai, ibid., f. 3377, ap. 3377, b. 362, l. 10.

¹⁹ M. Konevos-Sergejevos 1963 m. parodymai, ibid., f. K-1, ap. 9, b. 27, l. 62–70; jos 1978 m. atsiminimai, ibid., f. 3377, ap. 46, b. 1192, l. 1–3.

²⁰ A. Guzevičiaus 1942 m. sausio–vasario mėn. pranešimai P. Sudoplatovui, ibid., f. K-1, ap. 3, b. 3, l. 2–4, 56–60; D. Todeso 1942 m. gegužės 9 d. raštas A. Guzevičiui, ibid., l. 14–15(?); b. 6, l. 87.

²¹ SSRS NKVD 4-osios valdybos lietuviškojo sektoriaus darbo planas 1942 m., ibid., b. 3, l. 44–45.

²² *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare (1941–1945): dokumentų ir medžiagos rinkinys*, Vilnius, 1982, p. 55, 100.

²³ LPJŠ viršininko A. Sniečkaus 1942 m. rugsėjo 9 d. raštas J. Stalinui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 19, l. 71; P. Štaras, op. cit., p. 286.

²⁴ *I laisvę* (pogrindžio laikraštis), 1944, sausio 15. Pažymėtina, kad šiuo atveju sąvoka „ukrainietis“ vartojama ne tautiškumui apibūdinti. Lietuviškuose šaltiniuose „ukrainiečiais“ buvo vadinami vokiečių karinėse ir policinėse formuotėse tarnavę ir iš jų pas sovietinius partizanus pabėgę įvairių tautybių sovietiniai karo belaisviai.

²⁵ H. Kruk, *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos: Vilniaus geto ir stovyklų kronikos 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 529.

²⁶ D. Levin, *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*, Vilnius, 2000, p. 183.

²⁷ G. Zimanas rašė, kad net LKP(b) CK operatyvinės grupės vadovas M. Šumauskas ne savo noru 1943 m. atvyko į vokiečių užnugarį. Žr. G. Zimanas, *Siluetai*, Vilnius, 1984, p. 88.

²⁸ LYA, f. 1, ap. 1, b. 437, l. 1–2.

²⁹ „Už tėvynę“ būrio 1943 m. lapkričio 21 d. įsakymas Nr. 7 „Dėl draudimo atiminėti iš valstiečių vertingus daiktus“, *ibid.*, f. 51, ap. 51, b. 3, l. 14–15; b. 6a, l. 37–38.

³⁰ A. Sniečkaus pranešimas apie LKP(b) CK veiklą 1942 m. rugsėjo–1943 m. rugpjūčio mėn., *ibid.*, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 72; f. 1, ap. 1, b. 2, l. 22.

³¹ LKP(b) CK ir LPJŠ dokumentas „Politinės padėties ypatumai Lietuvoje 1944 m. žiemą“, *ibid.*, b. 1, l. 182–183, 185–186; f. 1685, ap. 2, b. 196, l. 97–98.

³² LSSR NKGB darbuotojo D. Todeso 1944 m. vasario 18 d. pažyma, *ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 131; LSSR NKGB 1944 m. vasario 11 d. pažyma, *ibid.*, l. 133.

³³ LKP(b) CK biuro 1942 m. gegužės 20 d. posėdžio išrašas, *ibid.*, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 22; ap. 7, b. 98, l. 22–23.

³⁴ LPJŠ 1945 m. lapkričio 4 d. duomenys apie partizanus, veikusius LPJŠ būriuose ir grupėse vokiečių okupuotoje Lietuvos SSR teritorijoje, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 135, l. 3. Pažymėtina, jog sovietiniuose šaltiniuose yra ir kitokių sovietinio pogrindžio dalyvių Lietuvoje skaičių apibūdinančių duomenų: iš viso Lietuvoje 1944 m. gegužės pradžioje veikė 2041, birželio 1 d. – 2647 partizanai, partizanų rezervistų atitinkamai buvo 770 ir 1080 žmonių. Žr. „Padėties okupuotoje Lietuvoje ir partizaninio judėjimo raidos per 1944 m. gegužės mėn. apžvalga“, *ibid.*, b. 61, l. 32.

³⁵ D. Levin, *op. cit.*, p. 184.

³⁶ P. Štaras, *op. cit.*, p. 293.

³⁷ „Mirtis okupantams“ būrio partizanų M. Lukjanovo ir A. Beliakovo asmens bylos, LYA, f. 32, ap. 1, b. 82, l. 5; b. 13, l. 3.

³⁸ R. Zizas, „Žudynių Kaniukuose pėdsakai“, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2007, p. 478.

³⁹ Trakų apskrities viršininko 1943 m. gegužės 8 d. pranešimas apie padėtį apskrityje 1943 m. balandžio mėn., LCVA, f. R-500, ap. 1, b. 14, l. 248.

⁴⁰ Trakų apskrities viršininko 1943 m. liepos mėn. pranešimas Vilniaus apygardos gebitskomisariui apie padėtį apskrityje, *ibid.*, l. 673, 683.

⁴¹ Trakų apskrities viršininko 1944 m. birželio 23 d. pranešimas Vilniaus apygardos gebitskomisariui, *ibid.*, b. 39, l. 1033.

⁴² LYA, f. 3377, ap. 58, dokumentų rinkinys Nr. 167, l. 135; *Žemaičių žemė*, 1944, kovo 11, p. 4.

⁴³ Saugumo policijos ir SD vado pranešimas apie „banditų“ veiklą 1944 m. vasario mėn., LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 73, l. 62.

⁴⁴ Galima paminėti daugelį kitų sovietinių partizanų įvykdytų teroro akcijų 1942 ar 1943 m. Marijampolės apskrityje iš Alytaus karo belaisvių stovyklos pabėgę ir partizanavę karo belaisviai išžudė stambaus ūkininko J. Kaminsko šeimą, jo ūkį sudegino, gyvulius ir kitą turtą išsigabeno, žr. K. Gliaudaneco 1944 m. parodymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 101. Zarasų apskrityje 1943 m. spalio pabaigoje „Už tėvynės laisvę“ būrio partizanai išžudė, kaip rašoma būrio ataskaitoje, „lietuvių tautos organizatoriaus už nepriklausomą Lietuvą“ Rūkštelės šeimą, žr. „Už tėvynės laisvę“ būrio ataskaita, *ibid.*, b. 436, l. 177–179. Trakų apskrities Rūdiškių valsčiaus Jaloivičių kaime 1943 m. lapkričio 28 d. civilistiškai apsirengę rusiškai kalbantys ginkluoti banditai sušaudė Ipolitą bei Stefaniją Bartusevičius ir du jų vaikus, Bronių ir Janiną Rasimavičius ir du jų vaikus, Juozo Žitkevičiaus žmoną ir uošvį. Sudegintos visų nužudytų žmonių sodybos, žr. Lietuvių policijos pranešimų santraukos, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 10–11. 1943 m. lapkričio 23 d. Šalčininkų valsčiaus Poliankos kaime išžudyta Kročų 5 asmenų šeima; lapkričio 30 d. ar gruodžio 1 d. naktį Vilniaus apskrities Rudaminos valsčiaus Keturiasdešimties Totorių kaime banditai nužudė L. Bagdonavičių, Romualdą ir Aleksandrą Milkanovičius, Eleną Osmanienę, Eleonorą Maciulevič ir jos sūnų 16 metų amžiaus Edvardą, iš viso 6 žmones (visi totorių tautybės), žr. Jašiūnų saugumo policijos rajono viršininko telefonogramos, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 42–44; Lietuvių policijos pranešimų santrauka, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 11. 1944 m. gegužės 31 d. A. Mickevičiaus būrio partizanas išžudė Karpavičiovos šeimą, įtarus ją

ryšiais su „baltaisiais lenkais“, žr. *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 44, l. 6 ir kt.

⁴⁵ Jašiūnų saugumo policijos rajono viršininko 1944 m. gegužės 15 d. telefonograma, LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 191, l. 92.

⁴⁶ „Kovos“ būrio vado ataskaita, *ibid.*, f. 10, ap. 1, b. 1, l. 4–5.

⁴⁷ M. Lukjanovo 1944 m. autobiografija, LYA, f. 32, ap. 1, b. 82, l. 4; *Ateitis*, 1943, rugsėjo 27.

⁴⁸ *Mirtis atėjo iš Muravos: dokumentinė apysaka*, Kaunas, 1992, p. 3–12, 125 ir kt.; *Ateitis*, 1944, sausio 7, p. 5; Lietuvos policijos savaitinių žinių santrauka, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 25.

⁴⁹ *Ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 18, l. 31.

⁵⁰ Antai komunistinės P. Malinausko organizacijos, veikusios 1941 m. Kaune, vienas narys, buvęs kariškis, per pobūvį pasitinkant Naujuosius 1942 m. (jame turėjo dalyvauti A. von Rentelnas) turėjo padėti „pragaro mašiną“ (sprogmenį), tačiau Rentelnas neatvyko. Žr. A. Mikulskienė, „Atsiminimai apie Povilą Malinauską, Praną Zibertą ir kitus“, 1949 m. užrašyti I. Dembo, *ibid.*, f. 3377, ap. 3377, b. 725, l. 2.

⁵¹ „Banditizmo ir sabotazo veiksmai. Gyventojų saugumas“, *ibid.*, ap. 58, dokumentų rinkinys Nr. 167, l. 73.

⁵² 1943 m. lapkričio 2 d. pažyma apie „Bičiulių“ būrio veiklą, *ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 76.

⁵³ 1943 m. spalio 22 d., lapkričio 2 d. ir lapkričio 4 d. pažymos apie „Bičiulių“ būrio veiklą, *ibid.*, l. 58, 76, 77; b. 10, l. 88.

⁵⁴ 1943 m. lapkričio 23 d. ir lapkričio 28 d. pažymos apie „Bičiulių“ būrio veiklą, *ibid.*, l. 76, 94.

⁵⁵ A. Попов, *Диверсанты Сталина: НКВД в тылу врага*, Москва, 2008, c. 344, 348.

⁵⁶ M. Miceikos (Gabrio) 1944 m. kovo 15 d. radiograma A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 410, l. 423. Detaliau apie jo nužudymą žr. A. Поликша, „Подпольная работа в период гитлеровской оккупации в Вильнюсе: воспоминания“, 1952, *ibid.*, f. 3377, ap. 3377, b. 892, l. 1; f. 1, ap. 1, b. 137, l. 43.

⁵⁷ A. Попов, *op. cit.*, c. 349.

⁵⁸ M. Miceikos (Gabrio) 1944 m. kovo 6 d. laiškas A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 55, l. 10.

⁵⁹ LSSR NKGB 1944 m. sausio 4 d. pažyma, *ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 7, l. 129.

⁶⁰ „Bičiulių“ būrio 1944 m. ataskaita, *ibid.*, f. 59, ap. 1, b. 1, l. 58.

⁶¹ G. Zimanas, *Gyvybės kaina: apybraiža*, Vil-

nus, 1983, p. 77–78. Ši propagandinė G. Zimano brošiūra išleista ir rusų k. Žr. Г. Зиманас, *Вспомним поименно (О Герое Советского Союза Губертасе Борисе)*, Москва, 1984.

⁶² Vokiečių saugumo policijos ir SD Kauno srities vado 1944 m. balandžio 11 d. raštas Lietuvos saugumo policijos ir SD vadui dėl pasikėsinimo į Kauno generalinį komisarą ir gen. P. Plechavičių, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 9, l. 11. Germanas Haimas – tai, matyt, Chaimas Elinas; jis buvo ne „parašiotininkas“, o Kauno žydų geto pasipriešinimo organizacijos narys. Žr. P. Štaro 1959 m. rugpjūčio 14 d. paaiškinimus KGB, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 101, l. 319. Kostas – tai Konstantinas Rodionovas, Rūdninkų girioje veikusio „Mirtis okupantams“ būrio vadas, Albina – Gesė Gležerytė, Petka Trofimovas – Petras Trofimovas, Miška – „Mirtis okupantams“ būrio partizanas Michailas Lukjanovas.

⁶³ G. Zimanas, *op. cit.*, p. 79.

⁶⁴ H. Borisos asmens byla, LYA, f. 22, ap. 1, b. 5, l. 2. Sovietinės partizanės A. Zinkevičiūtės-Vaicekavičienės 1959 m. atsiminimai, *ibid.*, f. 3377, ap. 22, b. 428, l. 47.

⁶⁵ Tai matyti iš P. Plechavičiaus žodžių jo kreipimesi „Lietuviai“, paskelbtame 1944 m. balandžio pabaigoje: „...žinau, kad Stalinas, man pradėjus organizuoti Vietinę rinktinę, yra davęs įsakymą pašalinti mane iš gyvųjų tarpo. Bet tai manęs visiškai nestebina, nes aš žinau, kad tai kaip tik ir yra bolševikų amatas ir metodas. Tai manęs taip pat ir nebaugina...“, *Naujoji Lietuva*, 1944, balandžio 30.

⁶⁶ Plačiau žr. R. Zizas, „Antinacinė rezistencija: lietuvių nacionalinio ir sovietinio pagrindžio Lietuvoje ryšiai 1943–1944 m. sovietinio pagrindžio dokumentuose“, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, p. 577–624.

⁶⁷ R. Laukaitytė, *Staciatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius, 2003, p. 105.

⁶⁸ Nužudytoji mergina buvo Marija Dubosaitė (g. 1928 m.), Kruonio valsčiaus Surgantiškių kaimo gyventoja. Žr. *Литовский курьер* (rusų bendruomenės Lietuvoje laikraštis), 28 октябрь 2004; Visuotinis Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas 1942 m. gegužės 27 d.: Kauno apsk. Kruonio vlsč. Surgantiškių kaimas, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 1825, l. 14–15.

⁶⁹ *Kauener Zeitung*, 2. Mai, 1944; *Ateitis*, 1944, gegužės 2.

⁷⁰ М. Шкаровский, *Крест и свастика: На-*

цистская Германия и Православная Церковь, Москва, 2007, c. 347–349.

⁷¹ Apie tai liudija tik Rygos stačiatikių dvasininkas N. Trubeckojus; jis lageryje neva buvo sutikęs sovietinį partizaną, dalyvavusį metropolito nužudymo operacijoje, kuri atlikta sovietinės žvalgybos užsakymu. Tačiau jokie archyviniai šaltiniai šio fakto nepatvirtina. Žr. M. Шкаровский, op. cit., c. 348. Versijos, kad metropolito Sergijaus nužudymu buvo suinteresuotas sovietinis režimas, laikosi ir lietuvių istorikė, Stačiatikių bažnyčios istorijos Lietuvoje tyrinėtoja R. Laukaitytė. Žr. R. Laukaitytė, op. cit., p. 105.

⁷² „Сергий (Воскресенский) Дмитрий Николаевич, 1897–1944“, *Русские в истории и культуре Литвы: историко-биографические очерки*, Вильнюс, 2008, c. 470.

⁷³ Kauno apygardos gebitskomisaro 1944 m. sausio 13 d. raštas apygardos apskričių viršininkams dėl „rusų dvasininkų iš senosios Rusijos“, LCVA, f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 24.

⁷⁴ Metropolito Sergijaus nužudymo vietoje rastų šovinių tūtelų ir kulų fotogramos bei mikrofotogramos prie kvotos Nr. 2147/44S (iš viso 10 nuotraukų), ibid., f. R-1399, ap. 1, b. 108, l. 1–2.

⁷⁵ Ibid., f. R-409, ap. 1, b. 23, l. 126. (Šis ir kiti cituojami vokiečių dokumentai saugomi lietuvių policijos Lazdijų apskrities Leipalingio punkto 1944 m. byloje.)

⁷⁶ Ibid., l. 131.

⁷⁷ M. Miceikos (Gabrio) ir G. Zimano (Jurgio) 1944 m. gegužės 8–9 d. radiogramos A. Sniečkui, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 105, 116.

⁷⁸ LPJŠ (B. Baranausko?) parengta „Padėties okupuotoje Lietuvoje ir partizaninio judėjimo raidos per 1944 m. gegužės mėnesį apžvalga“, ibid., b. 61, l. 28.

⁷⁹ Ibid., f. 1771, ap. 7, b. 268, l. 4–6.

⁸⁰ Antai 1944 m. balandžio 20 d. J. Vildžiūnas A. Guzevičiui pranešė, kad iš Baltarusijos miškų į Borą (taip NKGB šaltiniuose užšifruotas Vilniaus miesto pavadinimas) buvo pasiųsti du čekistai – J. Maksimovičius ir M. Chmilevskis, abu Boro gyventojai; jų uždavinys buvo „nuskabyti (пестрить) vokiečių viršūnėles“. Žr. LSSR NKGB operatyvinės grupės 1944 m. balandžio 24 d. pažymą, ibid., f. K-1, ap. 3, b. 8, l. 12.

⁸¹ „Kovos“ būrio ypatingojo skyriaus viršininko Rybenkovo 1944 m. balandžio 3 d. ataskaita Vilniaus partizanų junginio ypatingojo būrio viršininkui Stankevičiui, ibid., f. 1, ap. 1, b. 139, l. 91.

⁸² R. Laukaitytė, „Rusai Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“ (nepaskelbtas straipsnis).

⁸³ Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės 4-ojo skyriaus darbo planas 1944 m. birželio mėn., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 5, l. 56–59; A. Bubnys, „Buvęs Lietuvos SSR KGB archyvas: dokumentų sudėtis, kiekis ir tvarkymas“, *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1997, t. 8, p. 8.

Gauta 2010 02 04

Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, Vilnius

Rimantas Zizas

SOVIET PARTISANS IN LITHUANIA IN 1941–1944: ASPECTS OF REPRESSIVE (TERRORIST) ACTIVITY

Summary

The article deals with the establishment of the Soviet armed underground in the years of the Nazi Germany occupation (1941–1944), revealing its complicated situation and reasons, predetermining its repressive activity aspects – the use of coercion and violence. The expression of those activity aspects, concrete attempts to effect terror acts (political assassinations) against the German

occupational regime, Lithuanian administration officers, political and military figures are elucidated on the basis of archival sources.

Soviet armed underground in Lithuania had the strong, many-sided and multiple repressive origin. In the spring of 1941–1942, the most important role in the organization of Soviet resistance belonged to the USSR

NKGB–NKVD bodies. Already in July–August 1941, twelve NKGB–NKVD groups, 85 people, were sent to Lithuania for terrorist (also for intelligence and sabotage) actions. Those groups were not able to develop any activities in Lithuania, almost all participants of those groups perished. From the end of 1942, the Soviet partisan resistance was organized and guided by the Communist Party institutions, attempting to organize the Soviet underground on the broader political and social basis. The participants of the Soviet underground were: 1) groups sent from the Soviet rear; 2) Soviet prisoners of war; 3) Jews who avoided the holocaust; 4) Lithuanian (and of other countries) inhabitants of other nationalities, most of whom suffered the German repressions. On the eve of the war (1940), in the USSR-occupied and annexed Lithuania, no prerequisites and conditions existed for the Soviet underground activity, the majority of the population did not support it, its

participants maintained their existence only by repressions, coercion and violence. Directives for terrorist actions were given from the leading centres in the Soviet rear.

Soviet partisans prepared unsuccessfully actions against the high-rank German occupational regime officers (General Commissioner in Lithuania Adrian von Renteln, Vilnius Command Commissioner Horst Wulff, etc.), the organizer of the local Lithuanian detachment Gen. Povilas Plechavičius. On the initiative of the Lithuanian national underground and supported by its participants, the Soviet partisans in March 1944 in the Švenčionys County killed two German leading economic executives (Fritz Ohl and Ernest Heinemann).

The article, on the basis of indirect sources, makes a presumption that special Soviet underground groups at the end of April 1944 near Kaunas murdered the high-rank Orthodox Church clergyman Sergiyi (Voskresenski).